

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО

Факультет філології й журналістики імена Михайла Стельмаха

Кафедра української мови

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему: **КОМПАРАТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ В СУЧАСНОМУ ХУДОЖНЬОМУ
ДИСКУРСІ: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ І СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТИ**

Студентки 2 курсу МУУЗ групи
Освітньої програми Середня освіта.
Українська мова і література
Спеціальності 014.01 Середня освіта
(Українська мова і література)
Галузі знань 01 Освіта/Педагогіка
Ступеня вищої освіти магістра
Самойленко Ольги Миколаївни
Науковий керівник : Прокопчук Л.В.,
кандидат філологічних наук, доцент.

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

Члени комісії _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

_____
(підпис) (прізвище та ініціали)

_____
(підпис) (прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Самойленко О. М. Компаративні конструкції в сучасному художньому дискурсі: структурно-семантичний і стилістичний аспекти. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2019. – Рукопис. – 86 сторінок, 107 джерел.

Кваліфікаційна робота присвячена вивченню мовотворчості Василя Шкляра – українського письменника, одного з найбільш читаних авторів сучасного літературного процесу.

У дослідженні узагальнено теоретико-методологічні засади вивчення компаративних конструкцій у сучасному мовознавстві, зокрема: окреслено зміст понять «порівняння», «порівняльна конструкція», «компаративна конструкція», «порівняльний зворот», «предмет порівняння», «образ порівняння», «основа порівняння», «показник порівняльних відношень»; з урахуванням явних концепцій відмежовано порівняння від метафори; з'ясовано формально-граматичну організацію компаративних конструкцій, уживаних в історичних романах В. Шкляра; окреслено семантичні параметри компонентів порівняння, визначено їхню асоціативну природу; виявлено специфіку функціонування порівнянь у художньому мовленні письменника-прозаїка.

***Ключові слова:** порівняння, порівняльна конструкція, компаративна конструкція, порівняльний зворот, предмет порівняння, образ порівняння, основа порівняння, показник порівняльних відношень;*

SUMMARY

Samoilenko O.M. Comparative constructions in contemporary artistic discourse: structural-semantic and stylistic aspects – Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, 2019. - Manuscript. - 86 pages, 107 sources.

The qualification work is devoted to the study of language creation by Vasyl Shklyar, a Ukrainian writer, one of the most widely read authors of the contemporary literary process.

The study generalizes theoretical and methodological principles of the study of comparative structures in modern linguistics, in particular: the content of the concepts of "comparison", "comparative construction", "comparative design", "comparative treatment", "subject of comparison", "image of comparison", "basis comparison", "indicator of comparative relations"; in the light of explicit concepts, comparison is drawn from metaphor.

Formal and grammatical organization of comparative constructions used in V. Shklyar's historical novels; in particular, it is determined that the writer skillfully uses different means of expressing comparative relations, but the most numerous in the author's speech were the structures formed by means of comparative conjunctions. Different in structure and lexicosemantic filling of the components, they serve as a means of explaining the author's human - and worldview, expression of the writer's attitude to the depicted events, characters.

The study also outlines the semantic parameters of the comparison components, identifies their associative nature; the specifics of the functioning of comparisons in the literary prose of the writer are revealed. Considering the sources of the comparisons, as well as the peculiarities of their semantic and formal structures, the visual and incidental comparisons that occur in the historical novels "The Resident. Black Raven" and "Marusya".

***Keywords:** comparison, comparative construction, comparative construction, comparative treatment, subject of comparison, image of comparison, basis of comparison, indicator of comparative relations.*

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ПОРІВНЯННЯ В СИСТЕМІ МОВНО-ВИРАЖАЛЬНИХ ЗАСОБІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	8
1.1. Порівняння як спосіб пізнання дійсності	8
1.2. Порівняння в стилістичній системі мови	15
1.3. Типологія порівняльних конструкцій	19
1.4. Асоціативна природа порівняльних конструкцій	29
<i>Висновки до розділу 1</i>	32
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ПАРАМЕТРИ КОМПАРАТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ПРОЗІ В. ШКЛЯРА	34
2.1. Формально-граматична організація порівняльних конструкцій ...	34
2.1.1 Порівняльні конструкції в структурі простого речення	34
2.1.2 Порівняльні конструкції в структурі складного речення	43
2.2. Лексико-семантична організація порівняльних конструкцій	47
2.2.1 Семантика предмета порівняння	49
2.2.2 Семантика образу порівняння	51
2.2.3 Семантика основи порівняння	54
<i>Висновки до розділу 2</i>	60
РОЗДІЛ 3. СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ПОРІВНЯНЬ	63
<i>Висновки до розділу 3</i>	71
ВИСНОВКИ	73
ЛІТЕРАТУРА	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	86

ВСТУП

В арсеналі мовно-виражальних засобів літературного мовлення чільне місце посідають порівняльні конструкції, які, виявляючи зовнішні й внутрішні зв'язки між предметами, допомагають уявити зображуване більш конкретно, емоційно, активізують художнє асоціативне мислення читача. Порівняння, з одного боку, є засобом пізнання світу, а з іншого – результатом такого пізнання, що оформлене як компонент реченнєвої структури.

Порівняння – важливий складник образної системи художнього тексту. Здатність людини порівнювати, зіставляти предмети, явища навколишньої дійсності реалізується як стилістичний прийом, що здебільшого передбачає акцент на таких зв'язках, які нерідко суперечать раціональному мисленню і так званій логіці речей. К. Ушинський свого часу писав: «...порівняння є основою будь-якого розуміння і будь-якого мислення. Усе у світі ми пізнаємо не інакше, як через порівняння... Тому нас даремно докоряють у тому, що ми наполягаємо на порівнянні: іншого шляху для розуміння предметів зовнішнього світу немає» [Цит. за: Прокопчук Л. В. Порівняння, його категоріальний статус. Дніпропетровськ, 1998. С. 157]. Тому цілком закономірно, що майстри художнього слова часто вдаються до порівняння як емоційно-образної, стилістично-насиченої мовної одиниці.

Проблематиці порівняльних конструкцій присвячено низку вагомих праць, у яких запропоновано типологію порівняльних конструкцій (Г. Довженко, І. Кучеренко, М. Черемісіна, С. Рошко, Л. Прокопчук, І. Судук, Н. Шаповалова та ін.); досліджено функціонально-семантичне поле компаративності (О. Щепка), описано порівняння як стилістичний параметр авторського мовлення (Л. Голоюх, Г. Козачук, Л. Козловська, О. Марчук, А. Мойсенко, П. Морозов,), запропоновано новітні когнітивно орієнтовані концепції метафори (Н. Арутюнова, Н. Попова, В. Телія), здійснено спроби зіставного аналізу метафори й порівняння (А. Вежбицька, Л. М'яснянкін).

Однак, як слушно зауважує О. Марчук, невивченого, нез'ясованого в

проблематиці компаративних конструкцій української мови залишається поки що значно більше, ніж з'ясованого; тому подальше розроблення проблематики порівнянь в українській мові, з огляду на складність, розмаїтість та їхню значущість для мови загалом, художнього мовлення зокрема, залишається нагальною потребою [56, с. 3].

Василь Шкляр – український письменник, політичний діяч. Він належить до найбільш читаних авторів сучасного літературного процесу. Національними бестселерами стали його романи «Залишенець. Чорний Ворон» (2009) і «Маруся» (2014). Популярність цих творів, на переконання В. Пономаренка, автора дисертації «Поетика та проблематика романів Василя Шкляра» (2019), полягає в тому, що ці романи, присвячені «повстанському рухові в Україні 20-х рр. ХХ ст., засвідчили бажання простих українців знати правду про себе, повернутися до свого коріння, зрозуміти власну унікальність» [63, с. 3]. Тому цілком закономірним постає інтерес науковців до творчого набутку цього митця.

Сьогодні маємо низку розвідок вітчизняних літературознавців, спорадичними, на жаль, виявилися праці, присвячені розглядові мовних особливостей творів письменника. Мова прози В. Шкляра стала об'єктом дослідження О. Архіпової [5] (засоби мовного вираження концепту «чоловік» у романі «Залишинець»), О. Антонюк, М. Плахотної [2] (лексичні засоби створення чоловічих та жіночих образів в історичному романі В. Шкляра «Маруся»), Т. Шевченко [101] (детермінантні члени речення в синтаксичній мікросистемі роману В. Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон»). Ж. Колоїз [45, 46] проаналізувала слова минулої епохи, уживані в історичному романі «Залишенець. Чорний ворон», та особливості використання автором кольоративу *чорний* у цьому творі. Проте зовсім не дослідженими постають порівняльні конструкції, уживані у творах письменника, що, своєю чергою, зумовило **актуальність** нашої праці.

Мета дослідження – з'ясувати структурні, семантичні та функціональні особливості порівняльних одиниць, які трапляються в історичній прозі

В. Шкляра.

Досягнення поставленої мети прогнозує розв'язання таких **завдань**:

1) розкрити зміст понять «порівняння», «порівняльна конструкція», «компаративна конструкція», «порівняльний зворот», «предмет порівняння», «образ порівняння», «основа порівняння», «показник порівняльних відношень»;

2) беручи до уваги наявні концепції, відмежувати порівняння від метафори;

3) з'ясувати формально-граматичну організацію порівняльних конструкцій, уживаних в історичних романах В. Шкляра;

4) окреслити семантичні параметри компонентів порівняльної конструкції, визначити їхню асоціативну природу;

5) виявити специфіку функціонування порівнянь у художньому мовленні письменника-прозаїка.

Об'єкт дослідження – художнє мовлення В. Шкляра.

Предмет дослідження – порівняльні конструкції, уживані в історичній прозі В. Шкляра.

Методи дослідження: *дедукції та індукції* (опрацювання теоретичного матеріалу); *описовий метод* (узагальнення наукових концепцій і теорій); *лінгвістичне спостереження* (визначення засобів вираження порівняльної семантики); *метод лінгвістичного аналізу* (аналіз структурно-семантичних і функціональних особливостей порівняльних конструкцій).

Матеріалом дослідження стала мова романів «Чорний ворон» («Залишенець») та «Маруся».

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше зібрано й проаналізовано порівняльні конструкції, уживані в історичних романах В. Шкляра «Чорний ворон» («Залишенець») та «Маруся».

Теоретичне значення дослідження визначається тим, що результати його збагачують українську лінгвостилістику новими спостереженнями над засобами вираження порівняльної семантики, дають змогу глибше пізнати

секрети мовної майстерності В. Шкляра – сучасного талановитого українського письменника-прозаїка.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його положення можуть бути використані під час викладання стилістики, у створенні спецкурсів про ідіостиль письменника.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення викладено в доповідях на I Регіональній студентській науково-практичній конференції «Українська дитяча література: здобутки й перспективи розвитку» (Вінниця, 2019); на звітній науково-практичній конференції викладачів, аспірантів і студентів Факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха (Вінниця, 2019 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 1 статтю в матеріалах IV Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Актуальні проблеми мовної та літературної освіти в середніх навчальних закладах» (Вінниця, 2019 р.).

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (107 позицій). Загальний обсяг роботи становить 86 сторінок, основного тексту – 76 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ПОРІВНЯННЯ В СИСТЕМІ МОВНО-ВИРАЖАЛЬНИХ ЗАСОБІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1.1. Порівняння як спосіб пізнання дійсності

Порівняння належить до одного з найбільш уживаних прийомів словесно-художнього зображення предмета чи явища. Виявлення зовнішніх та внутрішніх зв'язків між предметами і явищами «становить невичерпне джерело художнього асоціативного мислення, образні, конкретно-чуттєві порівняння ускладнюють художній текст, роблять його багатоплановим, примушують працювати думку й уяву» [71, с. 152]. Порівняння є об'єктом вивчення різних наук, як-от: філософія, логіка, літературознавство, лінгвістика. У лінгвістиці порівняння стало об'єктом вивчення граматики (виявлення й аналіз морфологічних, словотвірних, синтаксичних особливостей порівняльних конструкцій), лексикології (вивчення семної структури компонентів порівняння, їхньої взаємодії), фразеології (аналіз шляхів оновлення компонентного складу компаративних фразеологізмів), стилістики (з'ясування функції порівняння в різних стилях), що, своєю чергою, зумовило складність його вивчення в межах кожного із цих аспектів.

Вивчення порівняння в мовознавстві має давню традицію. Як окрему мовну категорію його почали вивчати ще давньогрецькі філософи та римські оратори. В україністиці порівняння описане вже в «Поетиці» Митрофана Довгалевського, де автор дає описове визначення порівняння [100, с. 1].

Багато уваги дослідженню порівняння приділив О. Потебня [64]. Зокрема, науковець вивчав специфіку його функціонування в текстах народних пісень. Зіставляючи паралелізм і власне порівняння із формально вираженими ознаками порівняльної конструкції, учений дійшов висновку про існування спільної логічної основи для них. О. Потебня розкрив механізм створення образного значення за допомогою порівняння [64].

У сучасному мовознавстві порівняльним конструкціям присвячено

чимало наукових розвідок, у яких подано різноаспектне потрактування цього мовного феномену. Як зауважує Л. Прокопчук, увагу дослідників мови привертають здебільшого «такі проблеми вивчення порівняння: структурна різноманітність, формальний та значеннєвий взаємозв'язок порівняльних конструкцій з іншими елементами речення, стилістична роль порівнянь як зображального засобу, логіко-граматична специфіка порівнянь у системі структурних і значеннєвих засобів мови та ін. [71, с. 4].

Дослідники пропонують різні критерії класифікації порівнянь (І. Кучеренко, Г. Довженко, М. Заборна, О. Марчук, Л. Прокопчук, С. Рошко, І. Судук, М. Черемісіна, Н. Шаповалова та ін.); змодельовано функціонально-семантичне поле компаративності (О. Щепка), описано порівняння як стилістичний параметр авторського мовлення (Я. Гриценко, Л. Голоюх, О. Крячко, О. Марчук, П. Морозов, С. Поворознюк, Л. Прокопчук та ін.), запропоновано новітні когнітивно орієнтовані концепції метафори (Н. Арутюнова, Н. Попова, В. Телія), здійснено спроби зіставного аналізу метафори й порівняння (А. Вежбицька, Т. Заворотна, О. Марчук, Л. М'яснянкін).

Формально-граматичну природу порівняльних конструкцій окреслено в монографії І. Кучеренка «Порівняльні конструкції мови в світлі граматики», у якій подано логіко-граматичну модель порівняння, визначено його структурні типи. Науковець визначив формальні ознаки сполучникових і безсполучникових конструкцій, з'ясував їхню синтаксичну роль. Порівняльні конструкції розглянуто в плані протиставлення підрядних порівняльних речень і порівняльних зворотів – членів простого речення. Проте автор не запропонував критеріїв їхнього розмежування, зауваживши, «що в цьому питанні ще багато проблемного, недослідженого» [52, с. 24].

Функціонально-стилістичну роль порівняння в історичній прозі П. Загребельного досліджувала Л. Голоюх [20, 21]. Автор поєднала власне структурний, лексико-семантичний і текстовий підхід до вивчення цього мовного явища. Дослідниця обґрунтувала «функціонально-стилістичну роль

порівнянь як взаємодії формально-структурних та лексико-семантичних ознак порівняльних конструкцій, інакше кажучи, як взаємодію синтаксису та лексики в структурі порівнянь художнього тексту» [21, с. 6]. О. Марчук [56] окреслила статус порівняльних конструкцій у художній прозі М. Коцюбинського, установила специфічні прикмети ідіостилю письменника у використанні цього художнього засобу. Водночас науковець запропонувала власне бачення розв'язання низки теоретичних проблем, що стосуються порівняльних конструкцій, а саме: щодо відмежування порівняння від метафори, розмежування порівняльних зворотів та підрядних порівняльних речень, запропоновано типологію порівнянь, яку, на переконання автора, можна розглядати як модель типології порівняльних конструкцій української мови [56, с. 3].

Системний опис компаративем сучасної української літературної мови здійснила у своїй дисертації «Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій сучасної української мови» Н. Шаповалова [100]. Автор з'ясувала «які ознаки відрізняють будь-яку порівняльну конструкцію української мови від будь-якої не порівняльної, які відношення між одиницями різних мовних рівнів зумовлюють компаративний зміст тієї чи тієї порівняльної конструкції», до наукового обігу ввела термін «компаративема» на позначення «будь-якої мовної конструкції, яка реалізує порівняльний зміст» [100, с. 4].

Певним внеском у дослідження порівняльних конструкцій української мови слугують праці Л. Прокопчук [65–78], яка з'ясувала природу та специфіку категорії порівняння на тлі інших лінгвальних категорій. Спираючись на кращі традиції вітчизняного й зарубіжного мовознавства, автор обґрунтувала категорійні властивості порівняльних конструкцій, виявила семантичні ознаки їхніх компонентів з урахуванням структурної та семантичної вичерпності, розкрила асоціативну природу категорійних значень порівняльних конструкцій. Детально проаналізувала засоби реалізації компаративних відношень у структурі простого речення.

Складні порівняльні речення як окремий тип складнопідрядних речень, як формально-семантичну єдність, якій притаманні власні формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні ознаки, розглянула М. Заборна [34]. Автор проаналізувала проблему співвідношення порівняльних конструкцій з неповною підрядною частиною та речень з порівняльним зворотом.

Проте, попри вагомі напрацювання, спостерігаємо надзвичайно багато суперечностей, різнотлумачень, діаметрально протилежних поглядів науковців в потрактуванні природи самого явища компаративності, у визначенні його лінгвістичного статусу, що, на переконання Л. Прокопчук, «зумовлено об'єктивною складністю самого мовного явища» [71, с. 3]. Різнотлумачення граматичної природи та категорійного змісту порівняння «унеможлиблює встановлення послідовної системи диференційних ознак компаративності як мовної категорії. Багато розбіжностей у поглядах учених стосовно синтаксичної функції порівняння та формальних засобів його вираження, семантики порівняльних конструкцій, яка коливається в широких межах – від конкретно визначеного і лексично реалізованого значення до інтуїтивно сприйнятого, невербалізованого» [23]. Тому, опираючись на сучасні наукові засади витлумачення сутності мовного порівняння, щонайперше окреслимо термінологічний апарат, потрібний для аналізу компаративних конструкцій.

Варто зауважити, що терміни «порівняння», «порівняльна конструкція», «порівняльний зворот», «компаративна конструкція» українські мовознавці використовують довільно: «то – як синоніми, то – як абсолютно різні поняття, то, навпаки, зовсім ототожнюють» [100, с. 1]. Л. Мацько потрактовує порівняння як фігуру мови, «що полягає у зображенні особи, предмета, явища чи дії через найхарактерніші ознаки, які є органічно властивими для інших» [93, с. 469]. На переконання Т. Заворотної, основною функцією порівняльних одиниць в мові є «вираження нової ознаки за допомогою фігурального слововживання» [32, с. 123]. С. Поворознюк потрактовує порівняння як «продуктивний засіб збагачення системи

виражально-зображальних засобів мови, що зі стилістичною метою використовується для підкреслення, виділення специфічної характеристики завдяки зіставленню з предметом, явищем, особою, основна ознака або одна із ознак яких є водночас і ознакою порівнюваного» [62, с 95]. Л. Прокопчук порівняльну конструкцію витлумачує «як своєрідний структурний комплекс взаємопов'язаних компонентів, що заміщують позиції позитивної, компаративної частин та основи порівняння. Дві перші позиції бувають здебільшого вербалізовані в структурі порівняльної конструкції, а третя (основа порівняння) може бути експліцитною чи імпліцитною. Кожну з позицій порівняльної конструкції заміщує відповідний компонент порівняльної конструкції: позицію позитивної частини (позитива) заміщує предмет порівняння, позицію компаративної частини (компаратива) – образ порівняння, приховану чи вербалізовану позицію основи заміщує компонент порівняльної конструкції – основа порівняння» [71, с. 153].

О. Грипас зауважує про доцільність термінологічно розрізняти гносеологічний та лінгвістичний аспекти компаративності. З погляду гносеологічного «в структурі елементарного акту порівняння як процесу учені виокремлюють такі компоненти: 1) об'єкт, що підлягає порівнянню; 2) об'єкт, з яким порівнюють; 3) ознаку (підставу) порівняння; 4) результат (висновок) порівняння. Висновок порівняння багатоступеневий, оскільки в підсумку констатується: 1) повна подібність, тотожність, тобто рівність якісних і кількісних характеристик, 2) подібність за певною якісною характеристикою, 3) відмінність між кількісними показниками окремої ознаки, 4) відсутність подібності у випадку абсолютної несхожості [23, с. 35–48]. Для позначення порівняння як глибинної структури, досліджуваної у філософському та логічному аспектах, науковець пропонує послуговуватися терміном «компаратив» [23].

Лінгвістичний опис порівняння, як зауважує О. Грипас, стосується структури його мовного втілення з огляду на єдність мови і мислення усе ж «не означає їхнього абсолютного збігу, хоча логічна структура порівняння є

тим спільним, що залишається постійним, незмінним у її різних мовних реалізаціях – усних чи писемних конструкціях. Відношення порівняння, що базуються на зіставленні/протиставленні двох об'єктів, у мовленні представлені певним показником, а тому обов'язкова наявність його в компаративній конструкції не викликає сумніву» [23].

Як про це вже йшлося О. Потебня багато уваги приділяв вивченню порівняння як засобу образного мовлення. Науковець стверджував, що «пізнання є приведення у зв'язок пізнаваного (Б) з раніше пізнаним (А), порівняння Б з А за допомогою ознаки, спільної і тому, й іншому, узятому з А» [64, с. 19]. Таку думку поділяють більшість сучасних мовознавців (О. Марчук, Л. Прокопчук, С. Рошко, М. Черемісіна, Н. Шаповалова та ін.).

Тричленна логічна структура порівняння (два порівнюваних об'єкти і відношення між ними) є те «спільне, що зберігається постійним, незмінним в усіх мовних втіленнях» [7, с. 32]. Проте, як слушно зауважує Н. Шаповалова, не варто ототожнювати структуру логічного порівняння із структурою його мовних втілень, бо «єдність мови і мислення не означає їхнього абсолютного збігу» [100, с. 32]. У структурі лінгвістичного порівняння, окрім трьох компонентів логічного порівняння (того, що порівнюємо; того, з чим порівнюємо; того, на підставі чого порівнюємо), є ще й четвертий компонент – показник порівняння, що «виражає компаративний характер відношень між зіставляваними компонентами і завдяки якому другий компонент експліцитно входить у порівняльну структуру». Компоненти порівняння сукупно формують конструкцію, кожен член якої має певне навантаження. Предмет порівняння – це слово, «ознаки якого ми пізнаємо, розкриваємо за допомогою іншого» [100, с. 6]. Образом порівняння постає «предмет чи явище, що має яскраво виражені і відомі нам ознаки, які для нього є характерними в певних умовах або взагалі, й унаслідок цього використовується для характеристики пізнаваного» [100, с. 6]. Основа порівняння – це та властивість, завдяки якій два різні предмети утворюють компаративні відношення, тобто стають порівнюваними. Щодо показника, то

ним можуть бути афікси, службові слова, напівповнозначні лексеми. Наприклад, у реченні *Древо полетіло, як змій, тягнучи за собою червоного хвоста, і влучило бідоласі прямо в потилицю* (1, с. 53) предмет порівняння – *древко*, образ порівняння – *змій*, основа порівняння – *полетів*. Показником порівняння слугує службове слово – сполучник *як*.

Трипозиційна структура порівняльної конструкції як важливого мінімуму утворення порівняння на основі асоціативних зв'язків і відношень між предметами та явищами об'єктивного світу відтворюється сукупністю трьох основних компонентів: предмета, образу та основи порівняння.

Важливим чинником утворення порівняльної конструкції, на переконання Л. Прокопчук, виступає також семантична достатність ознак, що уможлиблює реалізацію порівняння засобами мови. Семантична достатність / недостатність ознак слугує «одним із семантико-граматичних параметрів утворення основних компонентів порівняльної конструкції (предмета і образу порівняння), а отже, й увиразнює семантику категорії порівняння загалом» [71, с. 11].

Варто звернути увагу на те, що структура порівнянь може зазнавати певних змін. Одним із чинників, що зумовлює зміни в структурі порівняльних конструкцій, є процес скорочення їхнього компонентного складу, тобто еліпсис. У таких реченнях ознака міститься в компонентах самої конструкції [71, с. 41]. До прикладу, у реченні *А в неї очі – наче волошки в житті* образ порівняння *волошки* визначає схожість зіставляваних предметів за кольором. Імпліцитність основи нерідко компенсують елементи, що уточнюють образ порівняння [71, с. 41]. Це, на нашу думку, зумовлено тим, що порівняльні конструкції, особливо узуальні, містять суспільно закріплене розуміння їхнього значення, яке настільки міцно вкоренилося в людській свідомості, що навіть при неповному лексичному складі такої компаративної конструкції можна легко потрактувати її сутність.

Порівняння, услід за Л. Прокопчук, витлумачуємо як специфічну мовну побудову, у якій тісно переплітаються логічні, семантичні та граматичні

складники. Невід'ємною її ознакою є зіставлення на основі «спільності–відмінності» двох чи кількох назв предметів, явищ, дій навколишнього середовища. Узагальнене значення порівняльної конструкції базується на часткових семантичних варіантах предмета й образу порівняння, які створюють семантичну єдність усієї конструкції.

Також ми солідаризуємося із Л. Прокопчук [71], Н. Шаповаловою [100] та О. Грипас [23] і вважаємо, що на формально-граматичному рівні структурна модель порівняння містить чотири компоненти: 1) предмет (суб'єкт) порівняння – те, що підлягає порівнянню; 2) образ (об'єкт) порівняння – те, з чим порівнюють; 3) основа порівняння – та ознака, на підставі якої відбувається порівняння; 4) показник (маркер) порівняння. У роботі застосовуємо терміни «компаративна конструкція», «порівняльна конструкція» як синоніми. Це вербально виражене порівняння – мовленнєва конструкція, яка функціонує у структурі простого чи складного речення.

Отже, порівняльні конструкції включають до своєї будови компоненти, кожен з яких виділяється за сукупністю спільних структурно-семантичних ознак – предмет, образ та основа порівняння, кожен із яких має характеризувати структурна та семантична вичерпність. Перша ознака дає змогу виокремити й визначити синтаксичну структуру кожного з компонентів порівняння, друга уможливорює окреслення денотативного змісту компонента та засвідчує його семантичну вагомість у структурі всієї конструкції.

1.2. Порівняння в стилістичній системі мови

Як про це вже йшлося, порівняння є також об'єктом лінгвістики. Л. Мацько потрактовує цей образний засіб як «троп, що є порівнянням одного предмета з іншим на основі спільної для них ознаки». Семантично близькою до порівняння є метафора: в основі творення цих художніх засобів лежить зіставлення, проте здійснюється в кожному з них по-іншому. В *Українській мові. Енциклопедії* порівняння потрактовано як фігуру мови, що «полягає в зображенні особи, предмета, явища чи дії через найхарактерніші

ознаки, які є органічно властивими для інших» [93, с. 469]. Порівняння може виступати «в таких граматичних формах:

1) порівняльний зворот (непоширений і поширений) зі сполучниками *як, мов, немов, наче, неначе, неначебто, ніби, нібито, немовби, немовбито*;

2) форма орудного відмінка;

3) підрядне речення;

4) конструкції з формами ступенів порівняння прикметників та прислівників;

5) описові порівняльні конструкції на зразок *Листку подібний над землею, що вітер з дерева зрива, хто мову матері своєї, як син невдячний забува* (В. Сосюра);

6) речення порівняльної структури, у яких об'єкт порівняння охоплює всю предикативну частину;

7) конструкції, побудовані за принципом образної аналогії» [93, с. 470].

Погляди науковців на це питання є різними. Традиційно вважають, що первинним є порівняння, а метафора є вторинною. Ще Аристотель свого часу зауважував, що порівняння і метафора не дуже різняться між собою, «що всі вдало вжиті метафори будуть одночасно і порівнянням, а порівняння (навпаки, будуть) метафорами. А Цицерон стверджував, що метафора – це скорочення порівняння до одного слова [Цит. за: М'яснякіна В. Порівняння в системі образних засобів мови. Електронний режим доступу].

У метафорі спостерігаємо повне заміщення однієї назви іншою. Однак «це не є ототожнення їх: як предмети об'єктивною дійсністю не стають від цього тотожними, так не стають тотожними і поняття, що їх відображають. Заміщення їх має серйозну мету: підкреслити якість особливості в заміщеному шляхом вживання замість нього іншого» [44, с. 80]. Слово-метафора не втрачає попереднього значення і водночас набуває нового. Якби слово-метафора втратило своє перше значення, то не існувало б переносного, оскільки нове значення стало б єдиним і перетворилося в пряме. Назва предмета порівняння органічно пов'язується з образом (назвою предмета,

який використовується для характеристики пізнаваного).

Метафора, як і порівняння, є одним з важливих засобів пізнання людиною навколишнього світу. «Значення і цінність метафори і полягає в пізнавальному її значенні; вона збагачує наші знання новими характерними особливостями описуваних предметів і явищ» [44, с. 82].

Проте не всі науковці ототожнюють метафору і порівняння. Зокрема, на думку Є. Черкасової, метафора й порівняння різняться не лише способом вираження, а й за змістом: метафоричні словосполучення передають цілісне образне значення; унаслідок взаємовпливу компонентів та певних семантичних змін, що при цьому відбуваються, виникає нова мовна якість [Цит. за: М'яснянкiна В. Порівняння в системі образних засобів мови. Електронний режим доступу]. Натомість порівняння, на думку Т. Заворотної, не становить лінгвістичної цілісної одиниці, оскільки в ньому два зіставлявальних предмети для свідомості є різними, а в словах, що становлять порівняння, не виникає ніяких семантичних змін [32]. Значення порівняння, на переконання І. Кучеренка, створюється не взаємодією лексичних значень слів, а за допомогою власне-граматичних засобів [52].

Ще в 70-х роках ХХ століття М. Черемисіна розмежувала метафору і порівняння. На думку науковця, метафора – це семантична функція мовного знака, його переносне вживання; матеріальним носієм метафори є слово, що реалізується в контексті. Порівняння, як зауважує М. Черемисіна, це конструкція, порівняльний зміст притаманний не слову, а всій структурі: «... метафора – це значення (функція) слова, а порівняння – це значення (функція) речення [98, с. 22–23].

Сучасні дослідники розрізняють метафору і порівняння, ураховуючи глибинну структури: порівняння відповідає схемі «можна сказати, що це може бути», а метафора – «можна сказати, що це не ..., а ...» (А. Вежбицька); порівняння ілюзорне, а метафора реальна; порівняння поширює мовлення, а метафора скорочує (Н. Арутюнова); порівняння – істинні, метафори – хибні (Д. Девідсон) [Цит. за: М'яснянкiна В. Порівняння в системі образних засобів

мови. Електронний режим доступу].

Слушною видається думка Л. М'яснянкіної, що порівняння «синкретичне, оскільки перебуває на межі між трохеїчними і нетропеїчними стилістичними прийомами й виконує дві стилістичні функції – пізнання (когнітивну) та впливу (прагматичну) [60].

Протилежною є думка про те, що порівняння, як і метафора, є цілісним явищем, а компоненти в обох цих тропях за змістом однакові, як однакові і ті процеси, що лежать в основі взаємодії цих компонентів. Значення образного порівняння є результатом складної взаємодії (а не простого додавання) значень слів. Окрім семи слів, у складі порівняння «взаємодіють так, як і в метафорі, і результатом цієї взаємодії є новий семантичний комплекс, що не має власного словесного вираження» [52, с. 152].

Двочленна іменна метафора і порівняння, на думку дослідників, – тропи, що різняться лише наявністю (у порівняння) і відсутністю (у метафори) окремої лексеми, що виражає схожість. Така граматична різниця впливає й на семасіологічний аспект вивчення цих тропів: порівняння засвідчує схожість між порівнюваними предметами, а метафора – їхню тотожність. І метафора, і порівняння «виконують функцію приписування ознаки об'єктові, становлять собою особливий засіб приписування ознак, які не могли б бути виражені інакше» [103, с. 160]. І все ж погодитися повністю з думкою І. Шенько про те, що образне порівняння має ту саму семантичну основу, що й метафора, не можна, адже метафора постійно взаємодіє з порівнянням: вилучення з порівняння показника порівняння *як (подібно, ніби, наче)* перетворює його в метафору. Наприклад: *Поезія для ваших топок – торф* (Ліна Костенко). – Пор.: *Поезія для ваших топок, наче торф*.

Однак таке формально-синтаксичне перетворення, про яке стверджує Н. Арутюнова, зумовлює і семантичні зміни: метафора вказує на постійну властивість предмета, і цим вона парадигматично протиставляються порівнянню, яке передає схожість як постійну, так і епізодичну [4, с. 30]. Отже, метафори не використовуються для позначення випадкової,

епізодичної подібності, таку функцію здійснюють порівняння, які закреслюють «значення константності ознаки або категоричності, безапеляційності твердження, і де цілком узгоджується з їх основним смислом: подібність є чимсь суб'єктивним, ілюзорним» [4, с. 259].

Спільність метафори і порівняння полягає в тому, що вони виконують однакову функцію в мові – виражають нову ознаку предмета за допомогою фігурального слововживання. Наприклад: *глибоке море* (ознака називається прямо, бо означуване й означаюче перебувають у прямих, безпосередніх відношеннях); *очі-море – очі, як море* (ознака одного об'єкта – *очі* визначається через інший об'єкт – море, що наділений такою самою ознакою).

Суперечливі погляди науковців на походження, граматичну, семантичну структури та функціональну спрямованість компаративних конструкцій засвідчують те, що «дослідники не завжди враховують складності цієї лінгвістичної категорії, якій притаманні антропоцентричність, прагнення до зіставлення шляхом оцінки віддалених одне від одного явищ дійсності, зумовленість суб'єктивним досвідом автора» [60].

Отже, метафора і порівняння дають змогу краще відтінити ту чи ту рису предмета або явища, досягти більшої точності й образності, особливо виразно виявити оцінку зображуваного. На відміну від метафори, порівняння у своєму складі має лексему, так званий показник порівняння, що виражає схожість, яка може бути не лише постійною, а й епізодичною.

1.3. Типологія порівняльних конструкцій

На кожному етапі вивчення компаративних конструкцій науковці пропонують різні критерії їхньої класифікації. Різновиди порівнянь здебільшого визначають, ураховуючи, що постає предметом порівняння, а що виступає образом, оскільки «порівнюватися можуть однородові, -видові, -класові об'єкти між собою, а також порівнювані об'єкти можуть бути представниками різних класів, видів, родів» [37, с. 23]. У першому випадку до уваги беруть класоутворювальні ознаки образу порівняння, тому таке

порівняння є *порівнянням-класифікацією*. У другому випадку ураховують імплікаційні ознаки, порівняння називають *порівнянням-аналогією*. З огляду на те, які порівняльні відношення конкретизуються (подібності чи відмінності), розмежовують різні види подібності: онтологічну, синестезичну та емотивну [37, с. 24].

Н. Іванюк зауважує, що *онтологічна подібність* існує до порівняння і в процесі порівняння вона виявляється. В інших контекстах ознаки подібності, хоча вони й наявні субстанційно в об'єктах, є результатом самих процесів і механізмів сприйняття цих сутностей та суб'єктивної оцінки їх суб'єктом. Денотати виявляють спільність не онтологічною близькістю, а подібністю «в характері їх сприйняття і переживання. Подібність породжується не онтологією об'єктів, а механізмами переробки та представлення інформації і має бути віднесена на їхній рахунок» [Цит. : Іванюк Н. М. Комунікативно-функціональні характеристики дієслів порівняння сучасної німецької мови. Луцьк, 2006]. Ці два аспекти й лягли в основу розмежування *синестезичної* та *емотивної* подібності: *синестезична подібність* виникає на основі близькості процесів і механізмів сприйняття, а *емотивна* – на основі зближення суб'єктивно-оцінних вражень від денотатів [37].

Таке розмежування видів подібності насправді ґрунтується на основі традиційного розподілу порівнянь на логічно-інтелектуальні та експресивно-образні. Такий розподіл має низку термінологічних варіацій: «предметно-логічні» та «образні порівняння» [93], «метафоричні й неметафоричні» [47]. Останнє віднесено до сфери стилістики й трактується як стилістичні тропи: порівняння та метафора [93].

Н. Іванюк у своїй дисертації «Комунікативно-функціональні характеристики дієслів порівняння сучасної німецької мови» систематизувала наявні класифікації і вказала критерії, на яких вони базуються:

– ступінь *стійкості* та, *відтворюваності* порівнянь у мовній системі – «загальномовні та незагальномовні порівняння» [Н. Кірсанова], або

традиційні й оказіональні [І. Іскандерова]);

– *спосіб вираження порівнянь* – експліцитні та імпліцитні порівняння [С. Александрова, Н. Кірсанова];

– *реальність / нереальність існування порівняння* – реальні та гіпотетичні порівняння [І. Іскандерова], або реальні / ірреальні порівняння [С. Александрова];

– *рівень складності* та чіткість вираження основи порівняння – порівняння з простою та порівняння з ускладненою (нечіткою) основою порівняння [Н. Кірсанова];

– *семантичний тип об'єктів порівняння* – порівняння предметів, порівняння дій, порівняння якосте) [І. Іскандерова];

– *сполучуваність категорійних сем у лексичному значенні порівнюваних об'єктів* («особа – предмет», «абстрактність – предмет», «особа – особа», «предмет – предмет» – усього 49 семантичних типів порівнянь [С. Александрова];

– *категорійна семантика основи порівняння* – порівняння-дії, порівняння-стани, порівняння-процеси, порівняння-якості, порівняння-способи дії (С. Александрова) [37, с. 27–28].

В *Українській мові. Енциклопедії* порівняння диференційовано на логічні (поняттєві) та художні (образні) [93, с. 470]. Серед художніх виділяють традиційні (порівняння, що створюють національний колорит, художньо-символічне світобачення) та індивідуальні (це ті порівняння, які відображають художні смаки митців) [93, с. 470].

Досить часто робилися спроби систематизації порівняльних конструкцій, беручи до уваги їхні виражальні засоби. Такі класифікації визначаються різноаспектністю підходів до окреслення тих мовних одиниць, які виступають у порівняльних структурах засобами їхнього творення. Зокрема, І. Кучеренко, з'ясовуючи систему засобів вираження компаративних відношень, пропонує враховувати наявність чи відсутність показника порівняння, основна функція якого полягає у вираженні

компаративного характеру відношень між зіставляваними компонентами. Зважаючи на це, усі порівняльні конструкції науковець поділяє на безсполучникові порівняння (це такі синтаксичні побудови, що не мають у своєму складі службових слів) та порівняння із сполучниковим зв'язком [, с. 8]. Н. Шаповалова кваліфікує порівняння як конструкції з «імпліцитним» та «експліцитним показником» [52, с. 2].

Оскільки категорія порівняння характеризується різномірним планом вираження (лексичним, морфологічним, синтаксичним), то під час виділення засобів реалізації компаративних відношень Л. Прокопчук узяла до уваги належність їх до певного мовного рівня. Дослідниця виокремила лексичні, словотворчі, граматичні (морфологічні і синтаксичні) засоби вираження порівняльної семантики [71]. На лексичному мовному рівні засобом реалізації компаративних відношень виступають окремі *дієслівні та прикметникові лексеми* релятивної семантики із семою «порівняння». Такі словоформи вимагають заповнення позицій після них у певній морфологічній формі, а тому власну здатність самостійно реалізувати семантику вони просто втратили. Це дало підстави науковцям уважати їх формальними показниками порівняльної конструкції (М. Черемісіна) [98].

До складу лексем, що утворюють компаративні структури, належать дієслова (*здаватися, видаватися, нагадувати, уявлятися*) та прикметники (*схожий, подібний*), особливістю яких є те, що вони прогнозують обов'язковість ще одного компонента, який компенсує їхню семантичну неповноту. Зокрема, дієслівні лексеми *здаватися, видаватися, уявлятися* вимагають після себе форми орудного відмінка (ким? чим?); дієслово *нагадувати* – знахідного відмінка (кого? що?); особливістю ж прикметників є те, що вони обов'язково сполучаються із прийменниково-іменниковими побудовами: *схожий на* кого? на що? та *подібний до* кого? до чого? [71, с. 64].

Словотворчі засоби реалізації компаративної семантики охоплюють префікс *по-* і суфікси *-ому, -ему, -и*, від яких утворюються прислівники із

порівняльним значенням, які формуються за моделлю «по + основа прикметника + ому або и» (*по-дитячому, по-котячи, по-осінньому, по-плодідійськи, по-жіночому* та ін.) [с. 73].

Граматичні засоби «становлять значеннєві варіанти прикметникової та прислівникової категорії ступенів порівняння, орудний відмінок іменникової категорії відмінка та сполучники» [71, с. 78].

У компаративних конструкціях «зі ступеньованими прикметниками якісна ознака одного предмета порівнюється з такою самою ознакою іншого предмета для встановлення більшої чи меншої міри її вияву» [71, с. 82]. Особливістю таких побудов є також те, що «показник порівняння приєднується не до образу, а до основи порівняння» [71, с. 82].

У порівняльних конструкціях зі ступеньованими прислівниками «має місце вказівка на різний ступінь вияву тієї самої ознаки, притаманної обом зіставляваним предметам» [71, с. 84]. Такі прислівники, як зауважує Л. Прокопчук, можуть реалізувати компаративну семантику лише у поєднанні з дієслівною лексемою, яку вони конкретизують, увиразнюють [71, с. 84].

Досить поширеними, як пише науковець, виявилися порівняльні конструкції, компаративну частину яких становить іменник у формі орудного відмінка. Утворення таких порівнянь зумовлене семантикою лексем, що посідають позицію основи порівняння, оскільки орудний порівняння вживається при дієсловах окремих лексико-семантичних груп. Аналіз природи дієслів, що виявляють сполучуваність із орудним порівнянням, дав підстави Л. Прокопчук висновкувати таке: «а) податливими до вживання з орудним порівнянням є дієслова абсолютної семантики, на відміну від релятивних; б) використання орудного порівняння в конструкціях із дієсловами, що мають конотативну семантику, веде до нівеляції порівняльного значення і перетворення відповідних конструкцій у фразеологізми чи до адвербіалізації придієслівних відмінкових форм» [71, с. 89–90]: *Хоч воно кожному важко жити кротом* (1, с. 16).

Серед граматичних засобів вираження категорії порівняння в простому реченні, відзначає Л. Прокопчук, особливе місце посідають сполучники. Функцію показника порівняння виконують порівняльні сполучники *що, як, мов, немов, мовби, немовби, наче, неначе, ніби* та ін. [71, с. 90]. Конструктивні властивості сполучників простежуються у формальній організації тієї чи тієї конструкції, у яку вони входять. Порівняльні конструкції, утворені за допомогою порівняльних сполучників, у структурі простого речення можуть:

1) входити в речення як складники його формально-граматичної структури: ;

2) ускладнювати формально-граматичну структуру простого речення: *І тут Бень, мов штукар, діставав із-за спини, з-під свого горба в'язочку бубликів, таких твердих, що не вкусиш, їх доводилося смоктати, як і ті «кумхвети», подавав малому, а в другій руці корчмаря вже невідь-звідки з'являлася низочка чехоні для батька* (1, с. 38); *Він потягся правою рукою до нагрудної кишені, начебто дістати документи, та зненацька в тій руці, мов з рукава, з'явився маленький, як іграшка, револьвер «кобольд», бідолаха приставив його до підгорля й натиснув на спуск* (1, с. 23).

Порівняльні конструкції часто формують складнопідрядне речення. Беручи до уваги своєрідність значення й сполучних засобів, підрядні порівняльні речення поділяють на дві групи: підрядні речення 1) *зі значенням вірогідного (імовірного) порівняння*; 2) *зі значенням невірогідного (неімовірного) порівняння* [34, с. 8].

У складнопідрядних реченнях зі значенням *вірогідного порівняння* «зміст головної частини розкривається через його порівняння зі змістом підрядної, що репрезентує типову, добре відому, подібну до представленої в головній частині ситуацію дійсності; ситуація, відтворена в підрядній частині, може бути охарактеризована щодо тої, яка в головній, як ситуація-еталон [34, с. 8]. За спостереженнями М. Заборної, еталонними виступають ситуації, які позначають: стан природи; типові картини навколишнього середовища; стани, фізіологічні процеси в рослинному й тваринному

середовищі; фізіологічний чи психічний стан людини; типові людські взаємовідносини; поведінка людини за певних життєвих обставин; типові події в повсякденному житті суспільства та окремої людини; різного типу умовиводи, узагальнення, загальновідомі істини [34, с. 8–9]. Основним засобом зв'язку головної та підрядної частин слугує сполучник *як*, котрим подекуди може виражатися й невірогідне порівняння. Виражанню вірогідності (імовірності) порівняння з допомогою сполучника *як* вагомо сприяє лексична тотожність або схожість присудків у головній і підрядній частинах складного речення [71]: *Тим часом здуряний Шельменко, повернувшись боком до хору, махнув кольтом, як той капелан диригентською паличкою, і хор ушкварив* (1, с. 62); *Того ж вечора вона злилася з вітром, їй було зовсім не боляче, тільки солодкий страх пронизував тіло, як на гойдалці понад безоднею, коли душа стискається в макове зерня* (1, с. 47).

У складнопідрядних реченнях із значенням невірогідного порівняння простежується уподібнення не зі справжньою, а з уявною подією: у таких реченнях «зміст головної частини розкривається через порівняння зі змістом підрядної, що репрезентує ірреальну ситуацію, яка усвідомлюється як створений мовцем суб'єктивний образ головної ситуації» [4, с. 9]. Для вираження невірогідного порівняння використовують сполучники *мов, немов, неначе, наче, буцім*, які можуть легко сполучатися з часткою *би* (*мовби, немовби, начебто, нібито*) []. У таких реченневих структурах спостерігаємо значення неточності, припущення, гаданості: – *Я, ваше високоблагородіє, Шельменко-денщик, будучи сказать, не люблю неправди опуц хріну, правдою живу на світі і, будучи, усім її у вічі так і сиплю, мов піском* (1, с. 56); *Почувся протяжний гудок, і раптово, немов із-за рогу, виповз потяг – чмихаючи парою, він сунув прямо на нас* (1, с. 309).

Компаративна частина порівняльних конструкцій, утворювана за допомогою порівняльних сполучників, як про це вже йшлося, може ускладнювати формально-граматичну структуру речення, посідаючи в ній

позицію другорядного члена речення. Однак і досі немає однозначності в поглядах науковців на граматичний статус таких побудов: конструкції такого типу нерідко кваліфікують як «порівняльний зворот» або ж як неповне підрядне порівняльне речення. Щонайперше це стосується тих порівняльних конструкцій, основа яких виражена дієсловом, а компаративна частина представлена поєднанням порівняльного сполучника з іменником у формі називного відмінка. До прикладу, у реченнях на зразок *Дорога блищала, як скло* компаративну частину *як скло*, на думку І. Кучеренка, варто кваліфікувати як неповне підрядне речення, тому що пропущений присудок легко відновлюється. Пор.: *Дорога блищала, як скло – Дорога блищала, як блищить скло*. На переконання науковця, повторення присудка є зайвим дублюванням відомого, речення у таких ситуаціях «стають громіздкими, переобтяженими словами, втрачають живість і влучну безпосередність» [100, с. 30]. Н. Шаповалова потрактує такі компаративні частини як порівняльний зворот, тому що «граматична форма «відновлюваного» присудка не може бути точно встановленою» [100, с. 12].

Практичним прийомом розмежування порівняльного звороту і неповного підрядного порівняльного речення, на переконання Р. Христіанінової, може бути трансформація порівняльного звороту в орудний порівняння: *Він, як вихор, майнув за двері* → *Він вихром майнув за двері* [95]. Проте такі перетворення, пише Л. Прокопчук, не завжди можливі. Обмеженість подібних трансформацій, на переконання дослідниці, зумовлена щонайперше семантичним обсягом орудного відмінка, що й призводить лімітованість трансформаційних можливостей орудного порівняння [71, с. 85].

Відсутність чітко визначених критеріїв відмежування порівняльного звороту від неповного порівняльного речення, спричиняє теоретичну невизначеність таких структур. Розв'язання цієї проблеми зумовило багатоаспектний підхід до визначення граматичного статусу цих побудов, що, зі свого боку, передбачає виділення сукупності диференційних

формально-граматичних і семантичних ознак. Саме семантика «допомагає розкрити змістову глибину формально простих речень, виявляти їхню приховану семантичну складність. Тому в багатьох реченнях із порівняльним зворотом, як і в складному реченні, можна бачити відображення двох ситуацій, що перебувають у відношеннях схожості, подібності [71, с. 96]. Автори праці «Семантико-синтаксична структура речення» також зауважують, що «порівняльні семантико-синтаксичні відношення... передають сукупність двох власне-семантичних відношень у трансформованому (завуальованому, сконденсованому) вигляді»: близькість таких конструкцій до складних речень зумовлена тим, що приєднувана сполучником частина речення є потенційно предикативною. Предикативність виявляється за умови, якщо ця частина конструкції не стосується присудка [17, с. 97].

На думку Л. Прокопчук, під час розмежування порівняльного звороту й неповного підрядного порівняльного речення варто враховувати семантику лексеми-образу порівняння, доцільність / недоцільність відновлення присудка [71, с. 97]. З огляду на те, що в українській мові назви деяких предметів слугують уособленням якоїсь однієї ознаки, властивості (*мак – червоний колір; стріла, вихор – швидкість, лід – холод; скеля – міцність* тощо), такі лексеми, посідаючи позицію образу порівняння, указують на образну характеристику дії. У таких реченнях висловлюють «колективну оцінку тих чи тих явищ об'єктивної дійсності, оцінку, вироблену колективним досвідом народу» [71, с. 97]. У таких реченнях неможливо відновити присудок, тому що «втрата первинної образності зумовлює інтенсифікацію властивостей і ознак, виражених основою порівняння: *Минули роки, як весняна повінь* (М. Стельмах) – *Минули роки швидко* [71, с. 97].

Слушною постає думка про те, що компаративні частини, граматичне ядро яких становить іменник, що є назвою предмета як виразника однієї типової ознаки, варто кваліфікувати як порівняльний зворот [71, с. 96]. До прикладу, *Іван змокнув як хлющ; Андрій, як сніп, залився на землю.*

На переконання Г. Довженко, якщо в ролі компаративної частини порівняльної конструкції вживається займенник із сполучником реальної модальності *як*, то її варто кваліфікувати як неповне підрядне порівняльне речення, тому що «займенник завжди вказує на конкретний предмет, з яким за однаковою дією чи ознакою порівнюється інший, і виконує роль підмета. Наприклад: *Спочивай тихо під сонцем, ти така ж втомлена, як і я* (М. Коцюбинський)» [26, с. 34].

Ми солідаризуємося і Л. Прокопчук і вважаємо, що коли в складі компаративної частини є обставинні чи об'єктні поширювачі, що виявляють логіко-граматичний зв'язок із дієсловом-основою порівняння і у формально-граматичній структурі речення виступають факультативними компонентами приприсудкової залежності, то такі побудови ми кваліфікуємо як неповні підрядні порівняльні речення [71, с. 98].

У нашій роботі компаративну частину порівняльної конструкції потрактуватимемо як член формально-граматичної структури простого речення, якщо її компонують непередикативна словоформа чи словосполучення та порівняльний сполучник. Такий порівняльний «компонент лише називає предмет, явище, з чим порівнюється, зіставляється висловлене. Він є смисловим фрагментом, образом, а не комунікативною одиницею [71, с. 100]. Головним критерієм відмежування його від неповного підрядного порівняльного речення є те, що, на відміну від неповного підрядного речення, «він не виражає думки, а лише називає поняття, не має структурної завершеності, що виявляється у відсутності головних членів речення, які не можуть бути домислені чи встановлені з основної частини речення» [71, с. 100].

Отже, проаналізовані типологічні системи розглядають порівняння у різних аспектах. Для нашої дипломної роботи вони мають практичне значення, оскільки дають змогу виділити й усебічно проаналізувати різноманітні порівняння, які використовує В. Шкляр в історичних романах «Залишенець. Чорний Ворон» і «Маруся».

1.4. Асоціативна природа порівняльної конструкції

У компаративних конструкціях репрезентовано порівняльні відношення, які «будуються на ґрунті двох ситуацій, що зближуються за об'єктивною схожістю їхніх ознак чи за суб'єктивними асоціаціями від цих ситуацій» [71, с. 43]. Відповідно в простому реченні порівнювані ситуації згортаються до однієї предикативної одиниці, компаративна частина в якій відтворює ситуацію, з якою і відбувається порівняння. У складному ж реченні порівнювані ситуації фіксуються відповідними реченневими структурами. Для таких монопредикативних і поліпредикативних структур спільним є наявність компаративної семантики, що, зі свого боку, є результатом розумової діяльності, невід'ємним складником якої є асоціації.

Л. Толстой стверджував, що порівняння завжди використовують або для того, щоб, «порівнюючи гіршу річ із кращою, показати переваги описуваної», або, «порівнюючи незвичайну із звичайною, створити чітке уявлення про неї» [Цит. за: Прокопчук Л. Порівняння в структурі простого речення (семантико-функціональний аспект), с. 43]. Як про це вже йшлося, ураховуючи комунікативне призначення, порівняльні конструкції поділяють на дві групи: предметно-логічні (вони виражають міру вияву ознаки, якості, кількості, не вказуючи на будь-що нове в предметах навколишньої дійсності, а лише констатуючи очевидні факти) та асоціативні (апелюють до наших органів чуття, пробуджуючи уяву і в такий спосіб забезпечуючи образність мови) [71, с. 43]: *Пробігши очима вступ про важливість історичного моменту, Ларіон зачепився за суворе застереження: «Всі, хто піде проти інтересів Краю, а також отамани, для яких власний авторитет дорожчий за справу, будуть нищитися через терористичні відділи»* (1, с. 204); *Про те, що ми з тобою, немов Йосип з Марією та дитячком, утікаємо від Ірода до Єгипту* (1, с. 289); *Дехто реготнув, хтось пирснув у кулак, щоб не образити ад'ютанта, а один носатий вершник заіржав, як жеребець* (2, с. 23).

Складність асоціацій, що слугують основою творення порівняння,

уможливило поділ порівняльних конструкцій на *неметафоричні* (в основі їхнього творення лежить проста асоціація, що ґрунтується на нескладних, прозорих ознаках) і *метафоричні* (в основі таких порівнянь лежать складні асоціації, які передбачають багатоступеневість розумових операцій) [47, с. 37]: *Три червоноармійці вихопилися на конях з лісопосадки, що росла недалечко від Кривого провалля, такої ріденької посадки, що там і засьць не міг заховатися, а тут вискочило три вершники, мовби з якимось важливим донесенням поспішали, і прямо до Гоцмана (1, с. 197); Мовби яка звірина, що на зиму стягує до своєї нори поживок і все, чим можна зігрітися, так Дося зносила до печери всяке добро (1, с. 407); Вони сиділи тихо, як миші, коли Олекса з козаками зайшов у Радомишль (2, с. 26).*

Метафоричними, на переконання Л. Прокопчук, варто вважати також порівняння, у яких позицію предмета чи образу порівняння заповнюють абстрактні іменники, оскільки «для зіставлення абстрактних понять потрібно піднести на вищий щабель абстрагування, вичленити характерні ознаки нематеріальної субстанції, певним чином матеріалізувавши їх у своїй свідомості» [71, с. 44]: *Причому навіть сліду по собі не лишила, Ворон ніде не нагледів відбитків копит її легкого, як тінь, коня, мовби і він разом із Досею пройшов над снігом і над болотом (1, с. 97); Його зойк був схожий на відсирілий постріл (2, с. 65); Одного вечора в сутінках до Мирона підійшов, наче тінь, Петро Гультайчук (2, с. 23).*

У метафоричних порівняннях найбільшою мірою представлено особливості світобачення й світовідчуття автора. Позицію образу порівняння в таких реченнях можуть посідати також іменники з конкретним значенням. Сфера зіставлюваних понять у таких побудовах надзвичайно різноманітна: *імла схожа на живу примару, очі – на джмеля тощо: Йому захотілося крикнути в цю могильну імлу, що кидала йому виклик, наче жива примара, і тоді Ворон зрозумів, що його водить, що він уже панікує (1, с. 133) Чикирда зачудовано дивився на Ходю волохатими, як джмелі, очима (1, с. 127)*

В основі порівняння може бути одна або декілька асоціацій, це дало

підстави для диференціації асоціативних порівнянь на порівняння простої та ускладненої будови [71, с. 45].

Серед асоціативних порівнянь першої групи науковці виокремлюють порівняльні конструкції:

1) основу яких становлять зорові асоціації (колір, форма, розмір, кількість): *Сидячи на своєму степовикові, Ходя скидався на якогось Тугайбея, присланого кримським ханом козакам на підмогу* (1, с. 121); *Куземко, його красивий, наче знятий з картини, брат Куземко дивився на Вовкулаку трохи здивовано і мовби без страху, скоріше покора була в його печальних очах, ніби він знав, що брат рано чи пізно по нього прийде, але не думав, що прийде так швидко* (1, с. 104); *Мокрий англійський френч на Василеві блищав, як клейонка, а з великого хижого скапувала вода* (2, с. 61);

2) що утворюються на основі слухових асоціацій: *І раптом в його мізках щось зашкварчало, як у тому годиннику, і засвітилося – носакими чобіт він відчув те, що не давало йому спокою* (1, с. 88); *Напрочуд зворушливий вигляд мали голомозі москалики – чудні такі, дрібні, вухаті, наївні, шмаркаті, ну геть тобі діти, вони гули, як жуки, але так натхненно, що можна було заридати від цього видовища* (1, с. 62);

3) основу яких становлять дотикові асоціації: *Дося торкнула коня острогами, і він, легкий, мов тінь, поплив убік Чорного шляху* (1, с. 17);

4) що утворюються на основі нюхових асоціацій: *Тіна в рожевій сукні пахне, як квітка* (1, с. 395); *Сиром'ятніков, із пащеки якого тхнуло, як із жомової ями, а лівобіч крутив на всі боки качиною головою начальник ревкому Долбоносів* (1, с. 58);

5) утворені на основі смакових асоціацій (таких конструкцій в аналізованих романах не виявлено).

Основу таких порівняльних конструкцій становлять асоціації, що утворюються внаслідок чуттєвого сприймання дійсності.

Регулярними в українській мові є синестетичні порівняння, що базуються на поєднанні різних асоціацій, що зумовлено наявністю комплексу

спільних сем у предмета і образу порівняння. У таких конструкціях «лексема в позиції основи є семантично двоплановою, метафоричною, оскільки її пряме значення співвідносне з образом, а переносне – з предметом порівняння. Здебільшого синестетичні порівняння ґрунтуються на передачі акустичних відчуттів через зорові чи дотикові, слухових – через дотикові відчуття» [71, с. 45].

Досліджуваний матеріал дав змогу визначити такі комплекси ознак, що формують порівняння:

– кольору і дії (чи стану): *Та за вечерю пані Єва наливає нам **темної і густої, мов кров, вишнівки, такої солодкої, аж злипаються губи*** (1, с. 307); *Не сиділа – **руді, як мурахи, чоловічки** вже зіскакували з возів і шнурком тяглися за березняк, у запілля пилиповчанам* (2, с. 293);

– кольору та іншої властивості предмета: *Може, від того вогню **лице його було задубіле й червоне, як мідний казан**, одначе Вовкулака не проміняв би свою фізіономію ні на чию іншу* (1, с. 55);

– форми та іншої властивості: *У нього й справді був **ніс-долото, плескатий і довгий, як у качура*** (1, с. 57).

Тож, як бачимо, порівняльні конструкції української мови багаті на різноманітні асоціації пов'язані з різними предметами, явищами, реаліями навколишнього світу. Виникають вони не лише на рівні особистісних вражень, а й на рівні дій, певних предметів. Авторське асоціативне мислення унаочнює зображувані картини, показуючи абстрактне через конкретне або реальне через уявне. А майстерно дібрані письменником асоціації, що лягли в основу порівнянь, вдало створюють конкретно-чуттєві, настроєві картини в його художніх творах.

Висновки до 1 розділу

Порівняння є універсальною мовною побудовою, у якій тісно переплітаються логічні, семантичні та граматичні складники. Невід'ємною

його ознакою є зіставлення на основі «спільності–відмінності» двох чи кількох назв предметів, явищ, дій навколишнього середовища.

Структурна модель порівняння містить чотири компоненти: 1) предмет порівняння – те, що підлягає порівнянню; 2) образ порівняння – те, з чим порівнюють; 3) основа порівняння – та ознака, на підставі якої відбувається порівняння; 4) показник (маркер) порівняння, що слугує засобом оформлення компаративних відношень. Кожен із перших трьох компонентів має характеризувати структурна та семантична вичерпність. Перша ознака дає змогу виокремити й визначити їхню синтаксичну структуру, друга уможлиблює окреслення денотативного змісту компонента та засвідчує його семантичну вагомість у структурі всієї конструкції.

Порівняння, як і метафора, дає змогу увиразнити ту чи ту рису предмета або явища, нерідко зіставити віддалені одне від одного явища дійсності, відобразити авторське бачення навколишнього світу. На відміну від метафори, порівняння у своєму складі має лексему, так званий показник порівняння, що виражає схожість, яка може бути не лише постійною, а й епізодичною.

Різні аспекти розуміння порівняння зумовлюють існування різних класифікацій порівнянь, проте немає такої класифікації, яка б повною мірою відобразила б багатоплановість порівняння. Релевантним для нашого дослідження є розподіл порівнянь на предметно-логічні та образні (асоціативні);

Порівняльні конструкції української мови багаті на різноманітні асоціації пов'язані з різними предметами, явищами, реаліями навколишнього світу. Виникають вони не лише на рівні особистісних вражень, а й на рівні дій, певних предметів. Авторське асоціативне мислення унаочнює зображувані картини, показуючи абстрактне через конкретне або реальне через уявне. Вдало дібрані письменником асоціації забезпечують творення конкретно-чуттєвих, настроєвих картин.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ПАРАМЕТРИ КОМПАРАТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ПРОЗІ В. ШКЛЯРА

2.1. Формально-граматична організація порівняльних конструкцій

Як про це вже йшлося, порівняння формує основу художньо-образної системи тексту. У порівнянні виражається суб'єктивне ставлення мовця до висловленої думки. Порівняння з погляду синтаксису – це, на переконання М. Каранської, різновид категорії модальності [39. 160]. Суть порівняльної модальності полягає в тому, що «відношення висловленого до дійсності виражається не прямо, а опосередковано – через його подібність до іншого. Це *інше* має бути обов'язково типовим, загальновідомим» [71, с. 10]. Порівняльна модальність може бути притаманна кожному компонентові формально-граматичної структури простого речення. Якщо ж порівняння в присудку чи головному члені односкладного речення, то йдеться про реченнєву порівняльну модальність. «Якщо ж порівняльна модальність має місце при інших компонентах речення, то відповідне значення категорії компаративності накладає свій порівняльний модальний відтінок на зміст і форму цього компонента реченнєвої структури» [31, с. 10].

2.1.1 Порівняльні конструкції в структурі простого речення

У простому реченні порівняльну конструкцію розглядаємо як «своєрідний структурний комплекс взаємопов'язаних компонентів, що заміщують позиції позитивної частини, компаративної частини та основи порівняння. Дві перші позиції бувають здебільшого вербалізовані в структурі порівняльної конструкції, а третя (основа порівняння) може мати словесне вираження або бути імпліцитною (прихованою)» [71, с. 11].

Спроби систематизації порівняльних конструкцій у структурі простого речення у лінгвістиці траплялися досить часто. Усі вони характеризуються різноаспектністю підходів до визначення тих основних мовних одиниць, які виступають у порівняльних структурах засобами їхнього творення. До

прикладу, І. Кучеренко, урахуваючи наявність чи відсутність показника порівняння, усі порівняльні конструкції диференціював на дві групи: безсполучникові порівняння (не мають у своєму складі службових слів) та порівняння із сполучниковим зв'язком [52, с. 8]. Н. Шаповалова, з огляду на наявність/відсутність у реченнєвій структурі маркера порівняльних відношень, класифікує порівняння на конструкції з «імпліцитним» та «експліцитним показником» [100, с. 2].

Оскільки категорія порівняння характеризується різноманітним планом вираження (лексичним, морфологічним, синтаксичним), то під час виокремлення засобів реалізації компаративних відношень у простому реченні, услід за Л. Прокопчук, будемо враховувати належність їх до певного мовного рівня, і тому виділяємо лексичні, словотворчі, граматичні (морфологічні і синтаксичні) виражальні мовні засоби.

Варто зауважити, що порівняльні конструкції, уживані в історичних романах Василя Шкляра «Залишенець. Чорний ворон» і «Маруся» досить різноманітні; вони мають різну синтаксичну будову, різні відтінки значень: письменник уміло послуговується різними засобами вираження порівняльних відношень у своєму художньому мовленні.

Аналізований матеріал дав змогу виокремити групу порівнянь, утворених одиницями лексичного рівня – за допомогою дієслів (*здаватися, видаватися, нагадувати, уявлятися*) та прикметників (*схожий, подібний*), кожен з яких характеризується семантичною неповнотою, що, своєю чергою, передбачає обов'язковість ще одного елемента, який і компенсує їхню семантичну недостатність. Саме тому компаративна частина в таких конструкціях завжди виражена керованою іменниковою (прикметниковою) словоформою у непрямому відмінку.

У своїх історичних романах В. Шкляр здебільшого використовує порівняльні конструкції, утворені за допомогою дієслів *нагадувати, скидатися*: *Тепер той шлик нагадував розшиту лиштву* (1, с. 327); *Над поверхнею багнюки стриміла тільки машкара в перехнябленому брилі, яка*

нагадувала чудернацьку голову водяника чи головешку болотяника (1, с. 379); *Брила*, з якої було джерело, *нагадувала висічене в камені скорботне жіноче обличчя*, і *Дося* тільки тут зрозуміла, про що говорив *Варфоломій* (1, с. 407); *Аралов*, *залипаний багнюкою*, *скидався на сатану*, котрий *осідлав безногу тварину* (2, с. 43); *Його руки*, які ще недавно звисали вздовж *тулуба*, як *мотузки*, *тепер зігнулися в ліктях і скидалися на шатуни молотарки* (1, с. 117); *Вітряк* *стояв холодний, закостенілий*, давно вже тут *не молосося*, *замок із дверей було зірвано*, *крила скидалися на перекошений хрест* (1, с. 47).

Спорадичними виявилися порівняльні конструкції, утворювані за допомогою дієслова *видаватися*: *...запаморочлива хмара огорнула мене, зелена й гаряча, і я побачив в одному світлі і світі цю чарівну жінку і це незвичайне дитячко, й казкового котка в черевичках із лободи, ба навіть панотець, що раптом став на порозі з колискою в руках, видався мені волхвом, що завітав сюди з дарами на знак зорі вечорової* (1, с. 294).

Частіше автор моделює порівняльні конструкції за допомогою лексеми *схожий* (тобто такий, що має спільні чи подібні риси з кимось або з чимось; нагадує когось, щось), що, як і названі вище дієслова, належить до слів релятивної семантики і потребує іменника у формі знахідного відмінка з прийменником *на*: *Скрипаль у чорному фракі з білим нагрудником і довгими, схожими на пташиний хвіст фалдами, скидався на печальну сороку, і ця несусвітня сорока, окільцьована пейсами, не грала, а малювала смичком якийсь позахмарний світ – з медовими ріками й цукровими снігами* (1, с. 31). У цьому реченні автор одночасно використовує і дієслово *скидався* і прикметник *схожими* для змалювання зовнішнього вигляду персонажа.

Образом порівняння у порівняльних конструкціях із показником *схожий* виступають слова, з якими в автора пов'язані зорові чи слухові уявлення. В. Шкляр такі порівняння використовує щоб змалювати зовнішність того чи того героя, рідше – увиразнити особливості неживого предмета.

Жодного разу не використано лексеми *подібний* в аналізованих творах.

У порівняльних конструкціях із показником-ад'єктивом «схожий» основа порівняння виражена як експліцитно, так й імпліцитно. Імпліцитність основи «в таких порівняннях зумовлена тотожністю сем предмета й образу порівняння, що забезпечує відсутність називання спільних ознак» [71, с. 71]. До прикладу, у реченні *В'юн, без того блідий, став схожий на мумію* (1, с. 329) можна встановити ознаку, що лягла в основу порівняння, бо і предмет (людина, на прізвисько *В'юн*) і образ порівняння (*мумія*) мають тотожну сему, що засвідчує їхню зовнішню подібність. А в реченні *Його зойк був схожий на відсирілий постріл* (2, с. 65) завдяки прикметникові-поширювачу образу порівняння *відсирілий* легко встановити, що в основі порівнюваних явищ лежить сема на позначення чогось приглушеного, нечіткого.

Відсутність основи порівняльної конструкції нерідко компенсує подальший текст: *Перед очима у Ворона і зараз стояло це майже потворне і таке свояче лице, схоже на страхітливую маску – оцирене, з червоними голими повіками і лисими бровами, які Вовкулака обсмалював біля нічних багать* (1, с. 55); *Тут біля входу до овальної аудієнц-зали їх зустрів схвильований лисий чоловік, схожий на хорового диригента, – він весь час тримав зігнуті в ліктях руки перед собою* (2, с. 112); *Він лежав на простеленій кавказькій бурці, і сам був схожий на кавказця. Смаглявий, очі смолянисті, великі, і брови над ними сходилися розгонистими крильми* (2, с. 167).

Експліцитно виражена основа порівняння називає не саму ознаку, а лише ті властивості, за якими встановлюється схожість, проте такі порівняння трапляються нечасто.

Досить часто В. Шкляр вживає порівняльні конструкції, утворювані за моделлю «*по + основа прикметника + ому або и*». Порівняльне значення прислівників з *по-* реалізується через вказівку на обставинні відтінки, ступінь якості. Образна характеристика пояснюваного слова поступається визначенню його ознак.

Узявши за критерій розподілу лексико-семантичні ознаки прислівників, услід за Л. Прокопчук, в аналізованих творах виділяємо три групи прислівникових форм:

а) прислівники, які утворені від прикметників, похідних від іменників – назв осіб, наприклад: *Вони зустрілися поглядами – і враз обнялися. Міцно, по-чоловічому* (1, с. 81); *Щось він добачив, щось передчув таке, від чого недобрий лоскіт пробіг його голосницею, і ворон, розтуливши червоного рота, хрипко, по-старечому* каркнув (1, с. 370); *...він швидко, не по-старечому підійшов до офіцера й вихопив у нього прапор* (2, с. 130).

В основі порівняння таких компаративних конструкцій лежать відмінності за:

1) статтю: – *Отаман! Живи-и-ий... – Замість вовка з темряви викотився чоловік, підбіг до Ворона, який уже зіскочив з коня, і вони навхрест, по-чоловічому обнялися* (1, с. 145); *Мозолін ніби вперше побачив, що отаманша зодягнута по-чоловічому, ще дужче обурився і наказав роздягнути її* (2, с. 293); *Маруся дістала з кишені чималу хустину, витерла нею руки після печеної картоплі й по-жіночому заховала в рукав* (2, с. 171);

2) віком: *Але то пусте, ось де небачене диво хлопець став вітром, розчинився у ньому, став вихором, веремією, бо, видно ж, недарма він і звався Ярком, по-дорослому – Веремієм* (1, с. 44);

3) професією, родом занять: *Дося заправляла під шапку свій скарб по-факірському якимось особливим фасоном, із таким викрутасом, що Ворон аж рота розкрив, коли це побачив за першої їхньої зустрічі на подвір'ї Мотриного монастиря* (1, с. 15);

4) національністю: – *Хвилинку! – раптом озвалося це диво в рожевих фільдеперсах. – А чому ви розмовляєте по-московському? Хіба ви не українець?* (1, с. 29);

5) соціальним статусом: *До ринку повагом в'їхала на білому коні юна дівчина, зодягнута по-козацькому, – в папасі з червоним шликом, у зеленій чумарці, в чоботях з острогами* (2, с. 131); *...їхали залізницею по-панському*

(2, с. 75);

б) родинними зв'язками: *Випили ще по чарці – удвох, по-братському* (2, с. 46);

7) стосунками, взаєминами: *Барон помітно повеселішав і, по-дружньому взявши Кравса під лікоть, на прощання шепнув йому рідною мовою* (2, с. 129);

б) прислівники, утворені від прикметників, основу яких становлять іменники – назви тварин, наприклад: *Він якось так по-вовчому повів писком угору, наче хотів завити, проте не подав ані звуку* (1, с. 412); *У повітрі стрельнула нагайка Тимоша Компанійця, вірного Ларіонового ад'ютанта, і так оперезала байбакову спину, що він заскавулів по-собачому* (1, с. 220); *Зігнувся, запетляв по-заячому, але Коляда не поспішав* (1, с. 64); *Сиділа на лежанці й по-совиному дивилася в темряву* (1, с. 67);

в) прислівники, базою виникнення яких слугують прикметники, похідні від іменників – назв неістот, наприклад: *По-осінньому раптово налягла ніч, накрила Захарка Момота, Сутягу, Дядюру, сховала В'юна, Біжу, Козуба* (1, с. 257); *Ніч була тепла, але по-серпневому свіжа* (2, с. 46); *Сонечко світить по-великодному, трава на лужку зеленіє, у синім небі ні хмаринки* (2, с. 263); *Ангел ночує більше по лісах, ніж під стріхою, тому й зодягається тепло, вже по-зимовому* (2, с. 167).

Конструкції з порівняльно-уподібнювальними прислівниками здебільшого мають тричленну структуру: предмет порівняння, образ порівняння й основа порівняння. Наприклад, у реченні *Зігнувся, запетляв по-заячому, але Коляда не поспішав* (1, с. 64) предметом порівняння є слово *Коляда*, образом – *по-заячому*, а основою порівняння виступає дієслово – *запетляв*. Зазвичай у таких порівняльних конструкціях основа порівняння виражається дієсловом чи дієслівними формами, прикметником, рідше – прислівником: *Ворон дивився повз нього по-риб'ячому неживими очима* (1, с. 215).

Прийомам розрізнення семантико-граматичної природи порівняння

прислівникових структур з *по-* є трансформація їх у відповідні структури зі сполучниковими компаративними частинами. Ряд таких трансформацій репрезентують в основному граматичні одиниці, до складу яких входить сполучник *як* + стрижневе слово, зокрема:

– як + іменник у формі називного відмінка (*запетляв по-заячому – запетляв, як заєць; по-чоловічому обнялися – обнялися, як чоловіки*);

– як + іменник у формі непрямих відмінків (*по-риб'ячому неживими – неживими, як у риби*);

– як + прислівник з обставинним значенням (*по-осінньому раптово – раптово, як восени*).

В історичних романах автор усього декілька разів використав конструкції з орудним порівняння. Обмежений семантично, стилістично, та певною мірою й граматично (формою однини), такі компаративні конструкції досить вдало й лаконічно увиразнюють якісну характеристику дії [71]. Компаративна частина таких побудов може бути розгорнута завдяки узгодженим означенням. Наприклад: *А ще яка могла бути радість од волі, за якою **чорною тінню** стояла розлука?* (1, с. 130); *На ній і знаку не було від тієї втоми, яка **похмурою тінню** лежала на наших конях* (1, с. 377); *Той походжав, як півень, той начищав уже вкотре рушницю, ще хтось мугикав-насвистував, а той сидів непорушно – тільки очі горіли **лихим вогнем*** (1, с. 5). Уведення означення конкретизує образ порівняння, а тому на відміну від нерозгорнутих, що загалом є загальноприйнятими засобами порівняння, такі розгорнуті структури сприймаються як свіжі, індивідуально-авторські образні засоби.

В системі засобів вираження порівняльних відношень у структурі простого речення в аналізованих історичних романах найчастіше трапляються компаративні конструкції, утворювані за допомогою порівняльних сполучників. У формально-граматичній структурі речення вони здебільшого виконують роль відокремленого другорядного члена.

Сполучники, що формують такі компаративні частини, умовно можна

поділити на дві групи, з огляду на їхню роль у вираженні порівняльних значень:

а) ті, які надають порівнянню відтінку реальності (сполучник *як*): *А наважився Гальперович покозиритися на американському «пірсі» з відкритим верхом тільки тому, що довкола головних доріг кишили тоді регулярні частини червоних, котрі день у день прибували цілими ешелонами на станцію Бобринську й розповзалися, як мурашва, в напрямку Чигирина, Кам'янки, Черкас, Звенигородки, Знам'янки...* (1, с. 21);

б) ті, що вказують на умовність, допустимість, можливість спільності – *мов, немов, наче, неначе, ніби* і под.: *Худий, невеличкого зросту, ноги колесом, мені здавалося, що якби я вхопив його за коліно і пожбурих чимдалі, то він і котився б, **наче** те колесо, хтозна куди, нещастя та й годі* (1, с. 5).

З огляду на такий розподіл диференціюємо компаративні частини в такий спосіб:

- 1) ті, що виражають ідею реального порівняння;
- 2) ті, що передають значення ірреального порівняння.

У компонентах першої групи порівняння сприяє встановленню подібності між двома предметами, їхньої тотожності: *І вона їла тепле просяне борошно прямо з його руки, як лоша* (1, с. 44); *Та я здоровий, як бик!* – *він сердито скочив із ліжка й випростався на повен зріст, трохи не дістаючи головою стелі* (1, с. 36).

Ірреальний модальний план простежуємо в компаративних частинах другої групи: *Ворон, нагледівши слід, посунув підошвами, **наче** лижами* (1, с. 339).

Позиція компаративної частини в реченні здебільшого після слова, яке є предметом порівняння: *Він сам десь винишпорив коротку шаблю-палаша і вихав нею так спритно й моторно, що та **шабелька** мерехтіла в його руці, **мов** млинок* (1, с. 121). Але трапляється також постпозиція: *Він потягся правою рукою до нагрудної кишені, начебто дістати документи, та зненацька в тій руці, мов з рукава, з'явився маленький, як іграшка, револьвер*

«кобольд», бідолаха приставив його до підгорля й натиснув на спуск (1, с. 23).

За формою вираження компаративної частини розрізняємо кілька типів порівнянь: образ порівняння виражений

1) одиничним іменником: *Цей невідчепний запах, мов отрута, проникав у всеньке її єство, і Ганнуся вже не знаходила собі місця* (1, с. 149); *Команда покотилася від сотні до сотні; широко розтягнута полем розстрільна, стискаючись, мов пружина, швидко збиралася в гурти, ладувала кулеметні гнізда* (2, с. 185); *Він пильно обвів їх лупатими очима, які прокручувалися в орбітах, немов коліщатка, затримав погляд на Марусі, а тоді підійшов до коней* (2, с. 36);

2) субстантивованим словом: *Ліг і випростався на повен зріст, як живий, тільки його відкриті очі швидко зтягувалися льодяною плівкою і враз оскіли* (1, с. 155); *Хлопцям дитинка сподобалася, Ходя також узяв її на руки і так занявкав по-своєму, що немовля принишло, як зачароване* (1, с. 200).

Іменник у компаративній частині може вживатися у формі називного та непрямих відмінків: *Може, обтешемо і вимуштруємо, як собаку* (1, с. 6); *Ганнуся погасила свічку, взяла кошика й вийшла надвір, де було не так лячно, як у млині* (1, с. 50); – *Я, ваше високоблагородіє, Шельменко-деницик, будучи сказать, не люблю неправди опуц хрину, правдою живу на світі і, будучи, усім її у вічі так і сиплю, мов піском* (1, с. 56); *Почувся протяжний гудок, і раптово, немов із-за рогу, виповз потяг – чмихаючи парою, він сунув прямо на нас* (1, с. 309); *Ніде ні лялечки (чорногуз, і той покинув своє болітце), безкрая тиша стояла над вечірнім полем, якась нежива, не така, як у лісі* (1, с. 160);

3) іменником у формі називного відмінка із залежними словами: *Досі не можу собі пояснити, що то за радість така була перед кожним боєм, яка тремтіла в усьому тілі, мовби жива істота* (1, с. 10); *Несосвітенна мара вилупила до мене великі, мов курячі яйця, баньки, белькотіла якесь безглуздя,*

а потім ухопила мене за чобіт і припала до нього своїми закривавленими губами (1, с. 28);); Ганнуся з матір'ю тільки сполохано презирнулися, коли не по літах метка Танасиха взялася довершити справу, **як справжнісінька пупорізка** (1, с. 149);

4) іменником у формі непрямих відмінків із залежними словами: *Я його випхав з нашого табору, як паршиву віцю* (1, с. 58); *Засмалені, мов той казан, що булькотів на плиті, обличчя лісовиків майже зливалися з похмурою сутінню, яка стояла в землянці, і в тій сутіні їхні очі поблискували, як у молодих сіроманців, що знічев'я злапали здобич* (2, с. 225);

5) іменник у формі називного у поєднанні з іменником у формі родового відмінка, кожен з іменників (або жоден, або один із них може мати залежні слова): *На ніч брав мороз, він похрускував під копитами Мудея, іноді озивався сухим тріском у стовбурах дерев, і тріск той перекочувався лісом, як весняний крик деркача* (1, с. 135).

2.1.2 Порівняльні конструкції в структурі складного речення

Складнопідрядні речення з підрядними порівняльними «становлять структури, у яких порівнюється той самий предмет (особа) за різними ознаками (діями), або різні предмети (особи) за однаковою ознакою (дією)» [74, с. 152]. Підрядна частина в таких складних реченнях приєднується до головної частини за допомогою порівняльних сполучників **як, мов, немов, наче, нібито**: *Уже вкотре, як голка з мішка, вилізла думка: якщо є певність, що бандити не повернуться, то навіщо знімати дзвони?* (1, с. 87); *Птіцин дрібно закліпав очима, замикуляв ними, наче на дні того льоху палало сліпуче вогнище* (1, с. 89); *Поглянувши на відкрите поле, він побачив темні купки, наче хтось там розкидав гній перед оранкою. Але то лежали кінські й людські трупи* (2, с. 45); *Один полонений хохол-большевик з увігнутою всередину пикою, ніби йому кінь наступив копитом на перенісся, пояснив, що це все через комісарів, котрі в паніці підперли панцерники своїми потягами з награбованим золотом* (2, с. 304);

Складнопідрядні речення з підрядними порівняльними характеризуються гнучкістю структури: підрядна частина може перебувати в будь-якій (пре-, інтер- та постпозиції) щодо головної. Проте для підрядних порівняльних речень в історичних романах В. Шкляра типовою є постпозиція підрядної частини: *Ми вернулися... – сказав Шановний розсипчастим голосом, наче в роті він тримав гарячу картоплину* (2, с. 285); *Після того читання Вовкулаці щось зробилося з мовою, наче йому язика на другий бік повернуло, бо вже суботнього ранку він промовляв до Ворона* (1, с. 59); *Того ж вечора вона злилася з вітром, їй було зовсім не боляче, тільки солодкий страх пронизував тіло, як на гойдалці понад безоднею, коли душа стискається в макове зерня* (1, с. 47); *Селяни гуртами розходилися по домівках, ніби вертали з польових робіт* (2, с. 100); *Там вони попали під такий гураганний обстріл, що кора злітала з дерев, тріски летіли межі очі, кулі ляскали об стовбури й лопотіли у гіллі, ніби сипалися з неба* (1, с. 101).

З огляду на своєрідність значення та сполучних засобів, підрядні порівняльні речення диференціюють на: підрядні речення 1) *зі значенням вірогідного* (імовірного) *порівняння* (у таких реченнях зазвичай ідеться про тотожність дій, процесів, визначених у головній і підрядній частинах); 2) *зі значенням невірогідного* (неімовірного) *порівняння* (у таких синтаксичних побудовах зіставляється реальна й уявлювана картини за цілим змістом головної і підрядної частин) [34, с. 8].

У складнопідрядних реченнях зі значенням *вірогідного порівняння* «зміст головної частини розкривається через його порівняння зі змістом підрядної, що репрезентує типову, добре відому, подібну до представленої в головній частині ситуацію дійсності; ситуація, відтворена в підрядній частині, може бути охарактеризована щодо тої, яка в головній, як ситуація-еталон [34, с. 8]. У таких реченнях, за спостереженнями М. Заборної, еталонними виступають ситуації, «які позначають: стан природи; типові картини навколишнього середовища; стани, фізіологічні процеси в рослинному й тваринному середовищі; фізіологічний чи психічний стан

людини; типові людські взаємовідносини; поведінка людини за певних життєвих обставин; типові події в повсякденному житті суспільства та окремої людини; різного типу умовиводи, узагальнення, загальновідомі істини» [34, с. 8–9]. Основним засобом зв'язку предикативних частин у складнопідрядних реченнях зі значенням *вірогідного порівняння* постає сполучник **як**. Вираженню ймовірності порівняння досить часто сприяє лексична тотожність або схожість присудків обох предикативних частин складного речення. Часто в таких реченнях присудок, лексично однаковий із присудком головного речення, пропускається. Його, звісно, легко відновити, особливо коли в структурі підрядної частини, окрім підмета, є компоненти приприсудкової залежності – додатки та обставини: *Тим часом здуряний Шельменко, повернувшись боком до хору, махнув кольтом, як той капелан диригентською паличкою, і хор ушкварив* (1, с. 62); – *Ну, слава Богу, – підійшов до них чоловічина з великою лисиною, що полискувала в пільмі, як місячна повня з-за хмар* (1, с. 229). – Пор.: : – *Ну, слава Богу, – підійшов до них чоловічина з великою лисиною, що полискувала в пільмі, як полискує місячна повня з-за хмар*. Інколи визначити статус компаративної частини, вираженої іменником у називному відмінку (самостійно чи разом із залежними частинами) допомагає підрядне речення, що залежить від цього іменника: *Як марафонець, що з останніх сил доніс радісну звістку до місця призначення, він мертвий упав головою на стіл і захріп* (1, с. 77); *Загородній із Голиком-Залізняком подалися своїми стежками, а Чорний Ворон зостався в таборі Гупала загоювати рану. Як та кривенька качечка, котру покинула згряя* (1, с. 192). – Пор. *Загородній із Голиком-Залізняком подалися своїми стежками, а Чорний Ворон зостався в таборі Гупала загоювати рану. Як зосталася та кривенька качечка, котру покинула згряя*.

Компаративна частина складнопідрядних порівняльних речень може виокремлюватися і функціонувати самостійно, тобто підлягає парцеляції. Для розуміння змісту потрібно звернутися до контексту (це може бути як попереднє речення, так і наступна предикативна частина): *Настав час, коли*

власне життя можна було виміняти на чиюсь смерть. Як шмат мила на фунт тютюну (1, с. 160).

В. Шкляр інколи вдається до створення розгорнутих порівнянь. Таке своєрідне розгортання одного з елементів підрядної порівняльної частини забезпечує уточнення, деталізацію семантичного ядра порівняння. У таких реченнях семантична ємність порівняння розширюється, доповнюється завдяки новим компонентам, як-от у реченні *І от хто-хто, а Завірюха умів говорити, – всі вони, хто приходив із-за кордону, говорили, як шовком шили, ніби брали там спеціальний вишкіл з ораторського мистецтва* (1, с. 188).

У складнопідрядних реченнях із значенням *невірогідного порівняння* спостерігаємо уподібнення не до справжньої, а до уявної події: у таких реченнях «зміст головної частини розкривається через порівняння зі змістом підрядної, що репрезентує ірреальну ситуацію, яка усвідомлюється як створений мовцем суб'єктивний образ головної ситуації» [34, с. 9]. Для вираження *невірогідного порівняння* використовують сполучники *мов, немов, неначе, наче, немовбито, начебто, нібито*]: *Далі було ще цікавіше. Він ту ворону не скуб, не патрав, а, випустивши нутроці, якось так спритно обдер з неї шкіру разом із пір'ям, наче панчохи стягнув* (1, с. 411); *І поки він, розгублений, думав, про який страх вона каже, дівчина миттю простягла йому руку, повернуту догори зап'ястям, ніби в дитячій грі передавала йому потаємний наперсток* (1, с. 115) *Різкий тріск заглушив його подальші слова – то Ходя взявся до гусячого кийка, видаючи такі звуки, ніби в дробарку вкинули мамонтового бивня* (1, с. 135); *За мить у вільшині теж почулося «кар», але якесь несміливе, тонкоголосе, мовби це ота сорокабілобока перекривляла Ворона* (1, с. 19).

Нерідко в складнопідрядних реченнях із значенням *невірогідного порівняння* підмет у складі підрядного речення може бути лексично не виражений: *Зараз ворон якось так чудно ворухнув шиєю і крильми, наче «знижав плечима»* (1, с. 48); *Одноокий Карпусь, який з усіх сил стискав у руці*

рискаля, наче боявся, що його хтось у нього видере, поплював на долоні й заходився копати (1, с. 367).

У складнопідрядних порівняльних реченнях семантика подібності кількох ситуацій навколишньої дійсності прогнозує певні закономірності лексико-семантичного наповнення їхніх предикативних частин: предикатні лексеми виражають схожість порівнювальних ситуацій. У такій позиції в аналізованих творах траплялися синонімічні лексеми.

Серед складнопідрядних порівняльних речень, виявлених в історичних романах В. Шкляра, переважають побудови зі значенням невірогідного порівняння. У таких реченнях досить часто присудок в підрядному компоненті лексично не виражений, що, зі свого боку, зумовлено подібністю лексико-семантичного оформлення присудків головної й підрядної частин. Різноманітні за структурою та лексико-семантичним наповненням компонентів такі порівняльні конструкції увиразнюють авторську оповідь, надаючи їй додаткових семантичних та стилістичних відтінків.

.Отже, розглянувши й проаналізувавши синтаксичні засоби вираження компаративних відношень в історичних романах В. Шкляра, можемо стверджувати, що порівняльні конструкції, утворені за допомогою порівняльних сполучників, є найчисленнішими в авторському мовленні. Синтаксичні побудови, ускладнені сполучниковими порівняннями, слугують засобом зображення зовнішнього та внутрішнього світу персонажів; вони увиразнюють опис, уведення несподіваних асоціацій засвідчує специфіку авторського мовомислення.

2.2. Лексико-семантична організація порівняльних конструкцій

Як про це вже йшлося в першому розділі, науковці пропонують різні підходи до аналізу та класифікації компонентів порівняльної конструкції. При цьому основну увагу приділяють вивченню порівняльної семантики, яка спричиняється всією порівняльною конструкцією, і з'ясуванню стилістичних можливостей образу порівняння. Проте, як слушно із цього приводу зауважує Л. Прокопчук, «семантичну структуру порівняльної конструкції становить

взаємодія семантичних складників її компонентів – предмета, образу та основи» [71, с. 19]. Тому в роботі аналізуватимемо семантичні параметри всіх компонентів.

На переконання Л. Прокопчук, аналіз семантики порівняльної конструкції передбачає врахування семантики всіх її компонентів, яка може мати більший чи менший ступінь узагальнення [71]. Реченнєві побудови з порівняльними конструкціями постають мовленнєвими конкретизаторами узагальненої семантики порівняльних конструкцій. Реалізована в художньому мовленні, компаративна семантика ґрунтується щонайперше на лексичному значенні компонентів у позиціях предмета, образу та основи порівняльної конструкції. Беручи до уваги «типізоване частиномовне відтворення порівняльної конструкції у простому реченні, наша класифікація загалом передбачає виділення мікрогруп лексем у межах їхнього частиномовного класу. Зокрема, предмет та образ порівняння типізують іменні лексеми, а основу порівняння – дієслівні, прикметникові та прислівникові слова» [71, с. 23]. Тому в нашій роботі аналіз компонентів компаративної конструкції ґрунтується на семантичних характеристиках слів цих частин мови.

Класифікуючи лексеми в позиціях предмета й образу порівняння, ми, услід за Л. Прокопчук, виходимо з основного принципу, що забезпечує несуперечливість класифікації, а саме принципу інваріантно-варіативного розподілу лексем, що передбачає виділення їхніх інтегральних параметрів, до них належать такі категорійні семи, істотні і водночас важливі для об'єднання слів у позиціях позитива й компаратива порівняльної конструкції: *особа, тварина, реалія (неістота), речовина, абстрактність* [71, с. 21].

Категорійна сема «особа» об'єднує лексеми на позначення назв осіб за статтю, віком, соціальним станом, професією, національністю тощо: *чоловік, жінка, дівчина, українець* тощо. Категорійна сема «тварина» властива лексемам на позначення назв звірів, птахів, комах, плазунів тощо: *бик, лелека, голуб, бджола, бджола* та ін. Категорійною семою «реалія» об'єднані

лексеми, що позначають назви чітко окреслених предметів, часові та просторові назви, назви атмосферних явищ тощо: *годинник, сніг, дощ, вітер* і т.ін. Категорійна сема «речовина» ідентифікує слова, що називають однорідну за складом речовину, а саме назви матеріалів, рослин, злаків і трав, рідин, тканин, продуктів харчування, металів: *пісок, залізо, калина, , пшениця, вода, оксамит, борошно, цукор, срібло* тощо. Категорійна сема «абстрактність» об'єднує лексеми на позначення властивостей і ознак, дій і процесів, відчуттів і психічного стану, наукових понять: *мудрість, кохання, печаль, біль, вічність* тощо [71, с. 20–21].

Семантична характеристика основи порівняльної конструкції ґрунтується «на семантичній типізації лексем, що виступають елементами цього компонента, тобто дієслів та прикметників. При цьому також ураховуються структурно та семантично залежні від ядерних елементів основи члени. «Зручними» для семантичної класифікації виявились експліцитні основи порівняльних конструкцій, виражені дієсловами й прикметниками [71, с. 21].

Аналіз семантики компонентів порівняльної конструкції дає змогу виявити узагальнені семантичні типи цих компонентів. Звісно, лексична своєрідність компонента в межах виокремлених груп значною мірою визначає семантику компаративної конструкції загалом. Це, зі свого боку, впливає «на можливість (неможливість) прогнозування чи співвідношення семантичних типів обох компонентів у структурі порівняльної конструкції, а також на теоретично необмежене варіювання семантичних типів, мікротипів, як і окремо взятих слів, особливо в їх переносних значеннях, у тій чи іншій позиції порівняльної конструкції» [71, с. 22].

2.2.1 Семантика предмета порівняння

Одним із основних компонентів, що формують порівняльну конструкцію, постає предмет порівняння. Хоча з погляду семантики в семантичній структурі компаративної конструкції предмет порівняння не є головним у зіставленні із образом, тому що порівняльна семантика всієї

конструкції формується за координації спільних сем, що притаманні обом компонентам.

За характером виявлення основних сем, притаманних лексемам, що посідають позицію предмета порівняльної конструкції у досліджуваних романах, можемо виділити такі їхні лексико-семантичні варіанти:

– назви осіб: *Тому **він** і зараз стояв біля кар'єру (трохи далі червонів у променях призахідного сонця його цегляний будинок) і був схожий на мандрівного літописця, котрий завжди опиняється у потрібному місці за слушної години* (2, с. 174);

– назви органів і частин людського тіла: *Хто такі та що ви робите в Гоці? – запитав лісовик із великими, мов крила, **вухами*** (2, с. 219); *Але як вже є, – батько винувато розвів жовтими, наче виліпленими з глини, **руками*** (2, с. 26); *–А ти хто? – спитав у Мирона вузькоокий «кгаренной кгієвлянін» з широким і круглим, як пательня, **лицем*** (2, с. 115);

– назви зброї: *Він сам десь винишпорив коротку шаблю-палаша і вихав нею так спритно й моторно, що та **шабелька** мерехтіла в його руці, мов млинок* (1, с. 121); *Коли летять через поле, то **гарматки** стрибають, як жаби* (2, с. 52);

– назви приміщень та їхніх частин: *Вітряк стояв холодний, закостенілий, давно вже тут не молосося, замок із дверей було зірвано, **крила** скидалися на перекошений хрест* (1, с. 47);

– назви частин доби: *По-осінньому раптово налягла **ніч**, накрила Захарка Момота, Сутягу, Дядюру, сховала В'юна, Біжу, Козуба* (1, с. 257);

– назви природного ландшафту: *Василь хотів востаннє побачити своїх рідних сестер Віру, Ганю, Устинку й найменшеньку Сашу, яка ступила на гостру, як бритва, **стежку** братів* (2, с. 84);

– астрономічні назви: *Так накреслили йому серпневі **зорі**, які тремтіли в небі ясні й великі, як перестиглі яблука* (2, с. 99);

– назви одягу: *Мокрий англійський **френч** на Василеві блищав, як клейонка, а з великого хижого носа скапувала вода* (2, с. 61);

– назви тварин: *Щоправда, чув погано, бо **ворон**, по правді сказати, був уже глухий як пень* (1, с. 7); *Ворон потяг за повід ліворуч, але **Мудей** став як укопаний* (1, с. 18);

– назви речовин: *Міцну, як вогонь, **горілку** вона вилила в рукав на хустину, тому горіла не тканина, а оковита* (2, с. 172);

– власні назви: ***Маруся** підійшла до нього, як тінь* (2, с. 224); ***Несміян**, як кінь, скинув головою, його рука інстинктивно лягла на кобуру* (2, с. 240); *Так то правда, що всіх братів Соколовських убили їхні ад'ютанти? – подивився на неї міцний, як окоренок, **П'ята*** (2, с. 167);

– назви явищ природи: *Йому захотілося крикнути в цю могильну **імлу**, що кидала йому виклик, наче жива примара, і тоді Ворон зрозумів, що його водить, що він уже панікує* (1, с. 133);

– назви абстрактних понять: *Маруся звела погляд угору й побачила тьмяну ікону, блякло підсвічену мінливими **вогниками** свічок, які потріскували й хиталися, немов на вітрі* (2, с. 200); – *Бігме? – Маруся мовила його слівце й так мило всміхнулася, що та **посмішка** торкнулася його, як теплий вітер* (2, с. 204);

– назви предметів: ***Хустина** спалахнула, як смолоскип* (2, с. 168); *І тут Вовкулака подивував Чорного Ворона ще одним хистом: не довго думаючи, він замахнувся **держакком прапора** й запустив його, наче списа, навздогін утікачеві* (1, с. 53).

Досліджуваний художній матеріал засвідчує, що найчастіше в ролі предмета порівняння виступають іменники – назви осіб та частин їхнього тіла, назви зброї та тварин, що, на наше переконання, є виправданим в історичних романах, де значна увага приділяється описові зовнішності персонажа, змалюванню рис його характеру, дій, учинків, психічного стану. Такі універсалії уможливають створення словесно-художніх мікрообразів як невід'ємних складників художнього тексту.

2.2.2 Семантика образу порівняння

Семантика слів у позиції образу в порівняльній конструкції значно

ширша, ніж семантика слів у позиції предмета. Це пояснюється «тим, що, порівнюючи предмети чи явища, людина підбирає образи, користуючись величезним арсеналом словесного відтворення асоціативних назв, що здатні відобразити семантику предмета у формі порівняння» [71, с. 25]. У виборі ядра компаративної частини, на переконання Л. Голоюх, «виражається спосіб мислення письменника, його художнє чуття, уміння з безлічі вражень та асоціацій виділити найбільш вагоме, істотне [21, с. 16].

Аналіз лексико-семантичної структури компонентів компаративних конструкцій у позиції образу порівняння уможливив виокремлення таких основних груп:

– назви осіб: *Під'їжджаючи до просіки, він помітив знайомого вершника, зодягнутого, як **продзагонівець**, і той теж здаля впізнав Гупалового оселедця, бо відразу рушив назустріч (1, с. 186); Він лежав на простеленій кавказькій буриці, і сам був схожий на **кавказця**. Смаглявий, очі смолянисті, великі, і брови над ними сходилися розгонистими крильми (2, с. 167); Спала **вона** сторожко, час від часу здригаючись на луск галузки чи далекий окрик нічної пташки, і тоді, як дитина, щільніше горнулася до його грудей (2, с. 211); Адже денікінці не перемогли галичан, а обдурили, повелися, як останні **шахраї** (1, с. 262); Та не до хитроців, сказав Кравс, до брехні він скотився, як дрібний **шулер** (1, с. 262);*

– назви частин тіла: *До Звенигородки в'їхали ополудні з боку Гудзівки, біля якої стриміла, як **пуп**, невелика крута гора – настільки правильна в своїх обрисах, що закрадалася думка про її рукотворне походження (1, с. 131);*

– власні назви: *Чи вони думали, що нас сюди приїде ціла чота, чи ще когось ждали, але нагодувати й напоїти тут можна було півсотні людей або з десятків таких ненажер, як **Ходя** (1, с. 132);*

– назви тварин: *Приплющивши очі, він трусився на розкарячених ногах, як **новонароджене лоша** (2, с. 225); – Дівка-а-а-а? – вухатий збив шапку на потилицю, і його крилоподібні вуха ворухнулися, як у **коня** (2, с. 215); Москалі пішли врозтіч, тут ще до всього вдарила блискавка, торохнув грім, куди тій*

гарматі, і червоні розбігалися, як **руді миші** (2, с. 60);

– назви релігійних понять: *Та мені з ким-небудь, аби за Україну, – сказав білий, як **ангел**, дід і розправив плечі, мов крильця* (2, с. 201);

– назви птахів: *Один сміливець на гарному буланому коні втікав останнім, раз по раз озираючись, і через те, що він часто крутив закутанною в будьонівку головою, був схожий на **дятла*** (2, с. 56); *...туркотіла, як **голубка**, бабуся і вже бряжчала ложками у миснику* (2, с. 197);

– назви продуктів харчування: *У бою, казали хлопці, це була сатана, вона рубала з обох рук, ординські голови сипалися, як **кавуни*** (1, с. 14); *Він гордо тримав цю круглу, як **кавун**, довбешку і не трусився* (1, с. 66);

– назви комах: *Постріл був зовсім тихенький, мій Мудей після відра ячменю пахає голосніше, а це так – ніби **комар** чхнув, і слава Богу, бо в наші плани не входила стрілянина* (1, с. 23);

– назви рослин та рослинних масивів: *Ніде ні лялечки (чорногуз, і той покинув своє болітце), безкрая тиша стояла над вечірнім полем, якась нежива, не така, як у **лісі*** (1, с. 160); *У просторій кімнаті на двоє вікон було зелено, як у **гаю**, – на підвіконнях, на лаві, по кутках і навіть на чорній скрині стояли вазони* (2, с. 78);

– назви явищ природи: *Маруся звела погляд угору й побачила тьмяну ікону, блякло підсвічену мінливими вогниками свічок, які потріскували й хиталися, немов **на вітрі*** (2, с. 200); – *Файно, – відповіла Маруся «по-їхньому», і він відчув її теплу посмішку, що торкалася його, як легкий **вітерець*** (2, с. 223); *Лісник Помазан, правдива душа, подбав, щоб на «столі» була міцна, як **вогонь**, слив'янка, сало, печена картопля, сирі яйця, цибуля, квашенина й дичина* (2, с. 166); *Той, що під'їхав праворуч, був справжнісінький вікінг – руда, як **вогонь**, борода, ніби теж підпалена осінню, така ж руда шапка з чорним шликом і вкорочена вище колін шинеля (щоб не плутатися в полах)* (1, с. 283);

– назви неживих істот: *Він (Варфоломій) так задер голову, що клобук спав на плечі, відкривши його висушене, як у **мумії**, обличчя* (1, с. 87); *Однак*

їхні довгобразі обличчя поволі стали округлюватися, загострені, як у **мерців**, носи потроху знову кирпатіли (1, с. 125);

– назви рідин: *Або він переконав себе, що в цьому лісочку ніякого дідька немає, або йому страх як закортіло мати на грудях орден Червоного прапора, але він раптом здибив свого білого, як **молоко**, скакуна* (1, с. 204);

– назви будівель та їхніх частин: *Ганнуся погасила свічку, взяла кошика й вийшла надвір, де було не так лячно, як у **млині*** (1, с. 47);

– назви предметів ужитку, господарських речей: *Команда покотилася від сотні до сотні; широко розтягнута полем розстрільна, стискаючись, мов **пружина**, швидко збиралася в гурти, ладувала кулеметні гнізда* (2, с. 185); *Застояний жеребець легко переходив в алюр, був м'який у поводах, сиділося на ньому зручно, немов у **кріслі*** (2, с. 53); – *Далі прохід заборонено! – сказав козарлюга із засмаленим, як **горщик**, обличчям* (2, с. 125);

– назви металів, коштовностей: *...ясна пані, навіщо тобі чотиринога коняка, як ось перед тобою такий чоловік, як **золото*** (1, с. 161);

– назви водних об'єктів: *Потім він знов струсонув пелену ночі, і тепер надія була тільки на безкраю пільму, в яку вони пірнули, немов у **воду*** (2, с. 225);

– абстрактні назви: *Ніщо так не придушує чоловіка, як **безнадія*** (1, с. 63); *Він і тепер дивився на неї, як на **сутінкову оману**, дивився, не знаходячи слів, і Тіна сказала найрозумніше, що тільки можна було сказати тієї хвилини* (1, с. 145).

Із проаналізованих порівняльних конструкцій найбільш уживаними виявилися компаративні структури, у яких позицію образу порівняння посідають компоненти, виражені іменниками, що є назвами осіб, тварин, рослин та явищ природи.

2.2.3 Семантика основи порівняння

Порівняння, як уже було зазначено, є важливим засобом пізнання навколишнього світу, результатом постає виявлення ідентичних ознак, властивостей, притаманних зіставляваним предметам чи явищам.

Властивість (чи сукупність властивостей), завдяки якій (яким) два різні предмети вступають у компаративне відношення, тобто стають порівнюваними, називають основою порівняння. Як про це вже йшлося вище, за характером вираження основа порівняння буває вербалізованою (експліцитною) та «прихованою» (імпліцитною). Ознаки, що становлять експліцитну основу порівняння, здебільшого виражаються дієсловами та прикметниками.

Позицію основи в порівняльних конструкціях В. Шкляра зазвичай посідають дієслова таких лексико-семантичних груп:

– руху, переміщення в просторі: *Мирон підняв ніс човна, щосили його итовхнув, і з одним дідком байдак **пiшов** по воді, як стріла (2, с. 200); Станімір схопився і, як оглашений, **помчав** на Хрещатик, прокладаючи ліктями шлях у натовпі (2, с. 117);*

– видозміни, перетворення: *Маруся звела погляд угору й побачила тьмяну ікону, блякло підсвічену мінливими вогниками свічок, які потріскували й **хиталися**, немов на вітрі (2, с. 200);*

– конкретної дії: *Мокрі як хлющі стояли вони одне проти одного й трусилися більше від сміху, ніж холоду, та обоє, мов по команді, **відстебнули** паски разом із кобурами (2, с. 187); Він теж розстебнув свиту і, пригорнувши Марусю, **заховав** її в теплу пазуху, як зайченя (2, с. 211); Полонених, як отару овець, **перегнали** через Ланцюговий міст на лівий берег Дніпра в Дарницю і допровадили до залізничної станції, біля якої стояли літні бараки (2, с. 156); Знехотя озирнувшись, отаман **подивився** на візитерів, як пес на висівки, потім зліз-таки з ясена, і тепер уже вони дивилися на Шуліку такими очима, наче той спустився до них не з дерева, а зліз по драбині з неба (2, с. 15);*

– локальної характеристики: *Тільки-но в'їхали до Мурзинського лісу, аж тут на загін Дерези налетіли «будьонівці», оточили з усіх боків, і, треба сказати правду, найдужче злякалися братчики Момоти – семеро круглих облич ураз витяглися й зробилися довгообразими, ці семеро смаглявих облич*

умить побілили, а їхні качині носи **загострилися**, як у мерців; оце так – ще не отримали зброї, а вже мусили полягти ні за цапову душу (1, с. 123);

– звучання: Пізніше, коли він нарешті озвався, виявилось, що Дяков росіянин, і Маруся подумала, що він соромиться **розмовляти** з ними по-московському, через те й **мовчить**, як без'язикий (2, с. 159); Вони бринять, натягуються до гострого болю, а потім **тріскаються**, як кінський волос, ти навіть чуєш цей тріск по всьому тілі й більше собі не належиш (2, с. 99); Дехто реготнув, хтось пирснув у кулак, щоб не образити ад'ютанта, а один носатий вершник **заіржав**, як жеребець (2, с. 21); Там вони попали під такий гураганний обстріл, що кора злітала з дерев, тріски летіли межі очі, кулі ляскали об стовбури й **лопотіли** у гіллі, ніби сипалися з неба (1, с. 101); У повітрі стрельнула нагайка Тимоша Компанійця, вірного Ларіонового ад'ютанта, і так оперезала байбакову спину, що він **заскавулів** по-собачому (1, с. 220);

– психічного стану: Нетерплячий коваль наказав Миронові висадити ноги на колоду й так орудував важким молотком та зубилом, що з Миронових очей **сипалися іскри**, як із того заліза, по якому клепає коваленко (2, с. 192); Спала вона сторожко, час від часу здригаючись на луск галузки чи далекий окрик нічної пташки, і тоді, як дитина, щільніше **горнулася** до його грудей (2, с. 211); Первісний інстинкт боротьби враз поглинає всі думки й почування, і ти готовий, як звір, зубами **вп'ястися** в горлянку ворога (2, с. 99);

– фізичного стану: Вернувся, – повторив за ним Кирик, **зіщулившись** так, наче по його спині от-от мала походити нагайка (2, с. 293);

– дієслова оптичного сприймання некольорової кваліфікації: Засмалені, мов той казан, що булькотів на плиті, обличчя лісовиків майже зливалися з похмурою сутінню, яка стояла в землянці, і в тій сутіні їхні очі **поблискували**, як у молодих сіроманців, що знічев'я злапали здобич (2, с. 225); За ними **вставала** курява, як з-під кінських копит (2, с. 192).

В аналізованих романах трапляються порівняльні конструкції, позицію

основи в яких посідають дієслівно-прислівникові словосполучення. Уживання при дієслівній основі порівняння прислівників чи сполук прислівникового характеру, на переконання Л. Прокопчук, спричинено не стільки релятивною природою дієслова, скільки потребою конкретизувати ознаку, що становить основу порівняльної конструкції [71, с. 31].

У таких компаративних частинах прислівникова семантика нерідко виступає панівною в утворенні порівняння, нерідко змінює чи нівелює значення ядерного елемента (здебільшого дієслова) основи.

На формально-граматичному рівні прислівники посідають позицію факультативного причленного поширювача чи детермінанта: *Почувся протяжний гудок, і раптово, немов із-за рогу, **виповз** потяг — чмихаючи парою, він сунув прямо на нас* (1, с. 309); *Щось він добачив, щось передчув таке, від чого недобрый лоскіт пробіг його голосницею, і ворон, розтуливши червоного рота, хрипко, по-старечому **каркнув*** (1, с. 370).

Порівняльні конструкції з дієслівною основою часто використовуються в мові автора, реалізуючи акт порівняння двох предметів чи явищ навколишнього світу за подібністю виконання дій. Уточнення дієслівної основи порівняльних конструкцій відбувається завдяки прислівникам, що виконують функцію семантичного конкретизатора і в поєднанні з дієсловом формують основу порівняльної конструкції.

Активно вживаними в досліджуваних романах постають порівняльні конструкції з прикметниковою основою. Приад'єктивна компаративна частина використовується для того, щоб «при зіставленні одних предметів і явищ з іншими, добре відомими і часто використовуваними для задоволення різних життєво необхідних потреб, більш повно і виразно характеризувати предмети або явища, що порівнюються» [71, с. 33].

В аналізованих романах функцію основи порівняльних конструкцій виконують прикметники різних лексико-семантичних груп. З огляду на те, що В. Шкляр досить часто використовує порівняння для змалювання зовнішнього чи внутрішнього світу своїх персонажів, то регулярно

вживаними є прикметники-антропоніми, що посідають позицію основи в порівняльних структурах. У межах цієї великої лексико-семантичної групи виділимо такі мікрогрупи:

1. Прикметники на позначення зовнішніх ознак людини:

– прикметники на позначення високого/низького зросту особи: *До Мирона підбіг сухорлявий старий, височезний, як колодязний журавель, і, вхопивши його за лікоть, схвильовано затуркотів* (2, с. 108);

– прикметники на позначення великої/малої товщини осіб: *: Як тебе кличуть? – спитав Станімір у хлопця з ніжним обличчям і тонкою, як у дівчини, шиєю* (2, с. 212); *Худий, як драбина, Мефодій Голик-Залізник вилаявся* (1, с. 153); *Ціля, тоненька, як голка, з розпущеним волоссям вийшла зі стодоли в шкіряній жакетці* (1, с. 103);

– прикметники, що дають загальну позитивну чи негативну оцінку зовнішності осіб: *Куземко, його красивий, наче знятий з картини, брат Куземко дивився на Вовкулаку трохи здивовано і мовби без страху...* (1, с. 104); *Не вірю я цим кацапам, – крутив круглою, як капуста, головою отаман Бугай, коли вони вже трапезували на галявині* (2, с. 166); *– Та я здоровий, як бик! – він сердито скочив із ліжка й випростався на повен зріст, трохи не дістаючи головою стелі* (1, с. 36); *Жорстоким став Льодзьо – тільки своїй Марильці, якій щось зробилося з головою і яку він кохав після того ще дужче, міг усміхнутися, а так більше ніхто не бачив посмішки на його тонкому, як лезо, лиці* (2, с. 61); *А поки що в разі зустрічі з денікінцями мусимо вести переговори, – пояснив майор Куніш, кліпаючи червоними, як у кроля, очима* (2, с. 105);

– прикметники на позначення міцної будови тіла людини: *Убитий стрілець завжди важчий за живого, а Титус був легкий, як пір'їна* (2, с. 214).

Продуктивними є й порівняльні конструкції, позицію основи в яких заповнюють прикметники на позначення кольору. Ця лексико-семантична група характеризується певною ієрархічною структурою, роль домінанти в

якій виконують лексеми для передачі кольорів, їхніх відтінків, насиченості: *Його **чорне**, як земля, обличчя було чуже й незворушне* (2, с. 71).

Меншу частотність використання виявляють порівняльні конструкції, де в позиції основи виступають прикметники, що позначають

– величина предметів: *На їхньому **величезному**, як рядно, червоному прапорі так було й написано...* (2, с. 165); *Він потягся правою рукою до нагрудної кишені, начебто дістати документи, та зненацька в тій руці, мов з рукава, з'явився **маленький**, як іграшка, револьвер «кобольд», бідолаха приставив його до підгорля й натиснув на спуск* (1, с. 23); *Несосвітенна мара вилупила до мене **великі**, мов курячі яйця, баньки, белькотіла якесь безглуздя, а потім ухопила мене за чобіт і припала до нього своїми закривавленими губами* (1, с. 28);

– вікові характеристики: – *Взавтра ти снідатимеш на білій скатертині, – сказала тоді сліпа Євдося, і її сині, **молоді**, як у дівчини, очі тихо всміхнулися* (1, с. 12);

– структурні властивості предмета: *Дося торкнула коня острогами, і він, **легкий**, мов тінь, поплив убік Чорного шляху* (1, с. 21);

– зовнішній вигляд предмета загалом: *І тоді на них знову посунув зі своїми **гострими**, як сучки, кулаками Варфоломій* (1, с. 84);

– дотикові відчуття: *І тут Бень, мов штукар, діставав із-за спини, з-під свого горба в'язочку бубликів, таких **твердих**, що не вкусиш* (1, с. 39);

– слухові відчуття: *Постріл виходить дуже гучний, набагато **гучніший**, ніж у ворожого кулемета* (2, с. 295); *Уночі постріл **гучніший**, ніж удень* (1, с. 352);

– інші властивості предмета: *Їх також потримали під дощем – стояли **мокрі** як хлющі й цокотіли зубами* (1, с. 64).

Як уже про це йшлося в першому розділі, основа в порівняльних конструкціях може бути виражена не лише експліцитно, а й імпліцитно. «Розуміння імпліцитної інформації спирається перш за все на номінативне значення компонентів, усвідомлення правил їхнього семантичного поєднання

без порушення значеннєвої узгоджуваності» 71, с. 41]. В аналізованих творах значення імпліцитної основи компенсує подальший контекст. До прикладу, у реченні *Тут біля входу до овальної аудієнц-зали їх зустрів схвильований лисий чоловік, схожий на хорowego диригента, – він весь час тримав зігнуті в ліктях руки перед собою* (2, с. 112) завдяки розгорнутому образу порівняння зміст порівняльної конструкції стає цілком зрозумілим: чоловік поставою нагадував диригента, через те що весь час тримав перед собою зігнуті в ліктях руки.

Лише завдяки конкретизації в подальшому контексті стає зрозумілим значення образу порівняння у реченні *Він лежав на простеленій кавказькій бурці, і сам був схожий на кавказця. Смаглявий, очі смолянисті, великі, і брови над ними сходилися розгонистими крильми* (2, с. 167).

Отже, як засвідчив досліджуваний художній матеріал, зіставлення ознак та властивостей явищ навколишнього світу спричиняють регулярне використання письменником компаративних конструкцій із прикметниковою основою. Основу становлять прикметники різних лексико-семантичних груп, найчастотнішими з-поміж яких постають ад'єктиви-антропоніми.

Висновки до 2 розділу

Компаративні конструкції, уживані в історичних романах Василя Шкляра «Залишенець. Чорний ворон» і «Маруся» досить різноманітні; вони мають різну синтаксичну будову, різні відтінки значень. Письменник уміло послуговується різними засобами вираження порівняльних відношень у своєму художньому мовленні.

У аналізованих романах митець часто використовує порівняльні конструкції, утворювані за допомогою лексико-граматичних засобів, серед яких чільне місце посідають дієслів (*нагадувати, скидатися*) та прикметника *схожий*. Спорадичними виявилися порівняльні конструкції, утворювані за допомогою дієслова *видаватися*. Проте жодного разу не використано

лексеми *подібний*.

Порівняльне значення в історичних романах В. Шкляра досить часто передається за допомогою прислівників, утворених за моделлю «*по + основа прикметника + ому або и*». Ураховуючи лексико-семантичне наповнення компонентів таких компаративних структур, виокремлюємо конструкції, у яких образом порівняння виступають іменники – назви осіб, тварин, назви неістот. Найбільшу регулярність уживання виявили антропонімічні порівняння. В основі порівняння таких компаративних конструкцій лежать відмінності за статтю, віком, професією, національністю, соціальним статусом, родинними зв'язками, стосунками, взаєминами.

Найчисленнішими в авторському мовленні виявилися порівняльні конструкції, утворені за допомогою порівняльних сполучників. Різноманітні за структурою та лексико-семантичним наповненням компонентів такі порівняльні конструкції увиразнюють авторську оповідь, слугують засобом зображення зовнішнього та внутрішнього світу персонажів; вони увиразнюють опис, уведення несподіваних асоціацій засвідчує специфіку авторського мово мислення. Серед складнопідрядних порівняльних речень, виявлених в історичних романах В. Шкляра, переважають побудови зі значенням невірогідного порівняння. У таких реченнях досить часто присудок в підрядному компоненті лексично не виражений, що, зі свого боку, зумовлено подібністю лексико-семантичного оформлення присудків головної й підрядної частин.

Аналіз семантики компонентів порівняльної конструкції дає змогу виявити узагальнені семантичні типи цих компонентів. Найчастіше в ролі предмета порівняння виступають іменники – назви осіб та частин їхнього тіла, назви зброї та тварин, що, на наше переконання, є виправданим, адже саме в історичних романах значна увага приділяється описові зовнішності персонажа, змалюванню рис його характеру, дій, учинків, психічного стану.

Семантика слів у позиції образу в порівняльній конструкції значно ширша, ніж семантика слів у позиції предмета. Із проаналізованих

порівняльних конструкцій найбільш уживаними виявилися компаративні структури, у яких позицію образу порівняння посідають компоненти, виражені іменниками, що є назвами осіб, тварин, рослин та явищ природи.

Активно вживаними в досліджуваних романах постають порівняльні конструкції з дієслівною та прикметниковою основами. Компаративні конструкції з дієслівною основою реалізують порівняння двох предметів чи явищ навколишнього світу за подібністю виконання дій. Уточнення дієслівної основи порівняльних конструкцій відбувається завдяки прислівникам, що виконують функцію семантичного конкретизатора і в поєднанні з дієсловом формують основу порівняльної конструкції. З огляду на те, що В. Шкляр досить часто використовує порівняння для змалювання зовнішнього чи внутрішнього світу своїх персонажів, то з-поміж основ-ад'єктивів регулярно вживаними є прикметники-антропоніми, прикметники на позначення кольору.

РОЗДІЛ 3

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ПОРІВНЯНЬ

Художню літературу заслужено вважають особливою формою пізнання довкілля. Митець, аналізуючи дійсність, абстрагує, синтезує й узагальнює явища навколишньої дійсності і в такий спосіб пізнає її. Результати пізнавальної діяльності будь-якого письменника, своєю чергою, певною мірою постають засобом осягнення всього життєвого різноманіття іншими людьми. Але, що характерно, письменник помічає і відбиває ті конкретні, яскраво відчутні деталі пізнаваних явищ, у яких проявляється найголовніше, найбільш загальне для них, те, що є закономірним, – суть явищ, які потім узагальнює в типових образах. Загальне, яке формується в художньому мисленні, завжди органічно пов'язане з конкретним [47, с. 74].

Основною стилістичною функцією порівняльних конструкцій в аналізованих творах, на наше переконання, є характеристика героїв творів, експлікація авторського людино- й світосприйняття, вираження його ставлення до зображуваних подій, персонажів. Уведення в текст компаративних конструкцій уможливило створення в читача чіткішого уявлення про зовнішність героїв, особливості їхнього мовлення, зображення фізичного чи психічного стану персонажів.

В досліджуваних художніх текстах порівняння переважно виступає важливим засобом точного і влучного опису персонажів – чи то учасників повстанської армії, чи представників органів влади. Василь Шкляр досить вдало послуговується компаративними конструкціями для змалювання їхнього зовнішнього вигляду. Вербальну репрезентативність виявляють як пейоративні порівняння, так і меліоративні, що, своєю чергою, залежить від ставлення автора до зображуваного.

За допомогою різноманітних порівнянь автор моделює портрети своїх героїв. Порівняння-соматизми становлять чи не найчисленнішу групу: *Чи то правда? – спитала бабуся, дивлячись на них цікавими, як у пташки, очима*

(2, с. 201); *Засмалені, мов той казан, що булькотів на плиті, обличчя лісовиків майже зливалися з похмурою сутінню, яка стояла в землянці, і в тій сутіні їхні **очі** поблискували, як у молодих сіроманців, що знічев'я злапали здобич* (2, с. 225); *Худий, невеличкою зросту, **ноги колесом**, мені здавалося, що якби я вхопив його за коліно і пожбурих чимдалі, то він і котився б, наче те колесо, хтозна куди, нещастя та й годі* (1, с. 13).

Художньому опису підлягають різні частини тіла чи їхні елементи:

– голова: *круглою, як капуста, **головою***;

– волосся: *біле, як пух, ріденьке **волосся***;

– обличчя (лице): *висушене, як у мумії, **обличчя***; *на твердому, як жорна, **обличчі***; *засмаленим, як горщик, **обличчям***; *на його тонкому, як лезо, **лиці***; *чорне, як земля, **обличчя***; *круглим, як пательня, **лицем***;

– вуха: *лісовик із великими, мов крила, **вухами***;

– очі: *молоді, як у дівчини, **очі***; ***очі** горіли лихим вогнем*; *червоними, як у кроля, **очима***; *цікавими, як у пташки, **очима***; ***очі** поблискували, як у молодих сіроманців*;

– руки: *жовтими, наче виліпленими з глини, **руками***;

– ноги: ***ноги колесом***;

– шия: ***шия** ... стала твердою, як кістка*; *у хлопця з ніжним обличчям і тонкою, як у дівчини, **шиєю***.

Художнє моделювання портрета персонажів досить часто автор передає за допомогою компаративних конструкцій, утворених за допомогою лексико-граматичних засобів, зокрема дієслів (*нагадувати, скидатися*) та прикметника *схожий* (*Аралов, заляпаний багнюкою, скидався на сатану; скрипаль скидався на печальну сороку; кацап, схожий на скомороха; В'юн... став схожий на мумію; безвусий хлопчина, схожий лицем на дівчинку; лисий чоловік схожий на хорового диригента; був схожий на мандрівного літописця*): ***В'юн**, без того блідий, став схожий на мумію* (1, с. 298); *Дарма що з усіх, хто пішов на зимові квартири, повернувся лише Василюк – безвусий хлопчина, схожий лицем на дівчинку* (1, с. 341).

В аналізованих творах людина може бути схожа на

– тварин (нагадувати сову, ящірку та ін.): *Його шиша, ніж довша, голова і закардзюблений ніс робили чоловіка схожим на велику сову* (1, с. 2); *Такою була Веремієва воля. Щоб його поховали у брилі й вишиванці, – пояснив той, що був схожий на сову* (1, с. 2); *Матінка зі своїм маленьким, запнутим до очей личком у зеленому світлі була схожа на ящірку, і ця полохлива ящірка напрочуд вправно гоїдала колиску, вигадуючи свою пісеньку, як мені здавалося, на ходу* (1, с. 295);

– комах: *Хрест був червоний, схожий на налитого кров'ю павука, який ворушив лапами* (2, с. 253);

– предмет: *Кров залила Ході очі, але він бачив, як його душа, схожа на маленьку пір'їнку, відлітає в піднебесся на місце світле, на місце квітуче, місце спокійне, де немає болю, печалі й немає... голоду* (1, с. 416);

– на іншу людину: *Дарма що з усіх, хто пішов на зимові квартири, повернувся лише Василя – безвусий хлопчина, схожий лицем на дівчинку* (1, с. 341); *Так єму, так єму! – закричав кацап, схожий на скомороха – був у брудних кальсонах із розв'язаними поворозками, босий, а горіжився так, ніби його було зверху* (1, с. 220);

– певне явище об'єктивної дійсності: *«Агу, агу», – якомога лагідніше заагував до немовляти, але те його «агу» було схоже на вовче виття* (1, с. 198);

– міфологічні та інші істоти: *Запорошена борошном, схожа на поторочу, вона вихопила з-під ряс револьвер* (1, с. 408).

Автор вдається до порівнянь, щоб передати емоційний стан героїв: *Штабс-капітан Черноусов, відповідаючи на запитання поручника, затинаяся, немов контужений* (1, с. 50); *Той походжав, як півень, той начищав уже вкотре рушницю, ще хтось мугикав-насвистував, а той сидів непорушно – тільки очі горіли лихим вогнем* (1, с. 10); *Вухань, як заворожений, дістав з-за халяви ножа й розпанахав поздовж рушника* (2, с. 216); *Спала вона сторожко, час від часу здригаючись на луск галузки чи*

далекий окрик нічної пташки, і тоді, **як дитина, щільніше горнулася до його грудей** (2, с. 211); **Поруч із Сальським їхали начитабу Куц і похмурий, як ніч, хорунжий Гаєвський** (2, с. 120); **Первісний інстинкт боротьби враз поглинає всі думки й почування, і ти готовий, як звір, зубами вп'ястися в горлянку ворога** (2, с. 99).

Фізичний стан героїв В. Шкляр розкриває за допомогою порівнянь із мейоративним забарвленням: **Та я здоровий, як бик!** – він сердито скочив із ліжка й випростався на повен зріст, трохи не дістаючи головою стелі (1, с. 36); **Як марафонець, що з останніх сил доніс радісну звістку до місця призначення, він мертвий упав головою на стіл і захріп** (1, с. 77).

Порівняння допомагає читачеві бачити те, що зображено словами. Для прикладу візьмемо одну із численних рис предметів – їхній колір. Ця ознака має багато відтінків, і залежно від цього письменник відбирає такі об'єкти порівняння, які б найбільш точно відтворювали в нашому уявленні цю ознаку з її відтінком чи характером її вияву: **На що один кудлатий і чорний, як циган, чолов'яга сказав, що батькові-отаману нема коли з ними плескати язиком, бо він зараз воює з большевиками** (2, с. 14); **Привели Ілька. Він так і був у спідньому. Стояв білий, як привид** (1, с. 267); **Він стояв на амвоні худий, блідолиций, як самотний печерник, чиїх молитов не чує ніхто, окрім Бога** (2, с. 187).

Беручи до уваги джерела виникнення порівнянь, а також особливості їхньої семантичної та формальної структур, в аналізованих романах виокремлюємо узуальні й оказіональні порівняння. У своєму романі В. Шкляр досить часто послуговується традиційними (загальнонародними, узуальними) словесними образами. Органічно вплетені в мовну тканину роману, вони допомагають авторові схарактеризувати той чи той персонаж, передати його настрій або ж своє ставлення до зображуваного.

З-поміж образів, узятих зі скарбниці народної творчості, виокремлюємо такі тематичні групи:

- назви явищ природи: *Їх також потримали під дощем – стояли мокрі як хлющі й цокотіли зубами* (1, с. 64);

- назви рослин: *Щоправда, чув погано, бо ворон, по правді сказати, був уже глухий як пень* (1, с. 9);

- назви предметів: *Ціля, тоненька, як голка, з розпущеним волоссям вийшла зі стодоли в шкіряній жилетці...* (1, с. 103); *А халат я побачив пізніше, коли Ходя, сяючи, як нова копійка, приміряв його на себе вже в таборі* (1, с. 121);

- назви тварин і птахів: *На санях за погонича сидів надутий, як сич, комнезамівець...* (1, с. 108); *Ходя взяв його за вушко, наче то був не трілітровий жбанок, а звичайний кухлик, заглянув у нього, як сорока в кістку, нюхнув приплюснутим носом і почав хлебтати* (1, с. 127).

Традиційні порівняння у художніх текстах можуть зазнавати трансформацій. За спостереженнями Л. Голоюх, це відбувається в такий спосіб:

- 1) зміна власне порівняння (шляхом зміни або розширення семантики всієї об'єктної частини або одного з компонентів) при збереженні форми й семантики основи;

- 2) переосмислення або структурно-семантична зміна основи при збереженні значення об'єкта;

- 3) переосмислення або трансформація обох частин порівняння [20, с. 41].

Як свідчить досліджуваний матеріал, письменник здебільшого використовує порівняльні конструкції, щоб увиразнити портрет персонажів. Такі порівняння постають концентрованим носієм інформації про зовнішність персонажа чи його внутрішній стан. Впадає в око те, що, використовуючи порівняльні конструкції, письменник більше уваги приділяє характеристиці зовнішності своїх героїв, їхній поведінці: *У нього й справді був ніс-долото, плескатий і довгий, як у качура* (1, с. 57); *Навіть солдатня, що сиділа в задніх рядах, загиготіла, мов по команді, хоча й не второпала, до*

чого він хилить, цей ряджений комедіант (1, с. 59).

Як свідчить досліджуваний матеріал, письменник по-своєму трансформує народнорозмовні образи. Одним із способів такої трансформації є додавання компонентів задля увиразнення зображуваного: *Йому захотілося крикнути в цю могильну імлу, що кидала йому виклик, наче жива примара...* (1, с. 133); *Еге-ж, козак, викапаний Веремій, а ревеш, як бичок-третячок* (1, с. 141).

Одним із шляхів модифікації узуальних порівнянь є структурно-семантична зміна основи при збереженні компаративної частини: *Ганнуся роздяглася, тихо, як тінь, підійшла до матері, сіла на теплу черинь* (1, с. 65); *Дося торкнула коня острогами, і він, легкий, мов тінь, поплив убік Чорного шляху* (1, с. 21).

Трапляються в досліджуваних текстах й оказіональні, індивідуально-авторські порівняння, які характеризуються оригінальністю, самобутністю і водночас слугують засобом передачі специфічних ознак стилю письменника, що насамперед забезпечується лексико-семантичним наповненням компонентів порівняльних конструкцій, їхньою незвичайною сполучуваністю: *Чикирда зачудовано дивився на Ходю волохатими, як джмелі, очима* (1, с. 127); *Як марафонець, що з останніх сил доніс радісну звістку до місця призначення, він мертвий упав головою на стіл і захріп* (1, с. 64).

Як про це вже йшлося, компаративні конструкції із фразеологічним значенням досить поширені у мові досліджуваних романів: *...а ви, хохли необтесані, вперлися, як барани, і псуєте людям празник* (2, с. 125). В аналізованих текстах вони виконують різноманітні функції. Автор використовує їх насамперед для того, щоб

1) викликати в читача певне ставлення до зображуваного (оцінна функція): чи то прихильність, співчуття, захоплення, чи, навпаки, осуд, зневагу: До прикладу, у реченні *Москалі пішли врозтіч, тут ще до всього вдарила блискавка, торохнув грім, куди тій гарматі, і червоні розбігалися,*

як руді миші (2, с. 60) автор передає зневажливе ставлення до представників тодішньої влади, що свідчить порівняння їх з рудими мишами. Проте автор по-своєму інтерпретує загальнонародне порівняння: зберігаючи компаративну частину, він змінює семантику основи. Порівняння *руда миша* зазвичай використовується з дієсловами *загинути*, *згинути*, *пропасти*; *лишитися*, *остатися*, про що свідчить «Фразеологічний словник української мови» [94, с. 490];

2) посилити експресію, емоційність зображуваного: *Сидячи на присторчі старезної липи, Чорний Ворон бачив усе як на долоні* (1, с. 78); *Їх також потримали під дощем – стояли мокрі як хлющі й цокотіли зубами* (1, с. 64);

3) увиразнити характеристику персонажів, звертаючи увагу на якісь деталі, їхню поведінку: *Гриць, заглянувши в неї, як сорока в кістку, благоговійно подав отаманові* (1, с. 368).

З наведених прикладів бачимо, що фразеологічні порівняння мають значення, синонімічне певному слову. Та й узагалі фразеологічні порівняльні конструкції слугують своєрідними синонімами до окремих слів, проте їхнє значення більш виразне, більш експресивне.

За допомогою порівнянь, як про це вже йшлося, автор передає гаму різноманітних почуттів з їхніми численними відтінками як позитивного, так і негативного характеру. З огляду на зображуване письменник здійснює відбір образу порівняння: змальовуючи портрет персонажа, зовнішній вигляд чогось, пейзаж чи картину, письменник намагається викликати в читача різноманітні моральні, естетичні та інші почуття.

До прикладу, коли письменник хоче викликати теплі, світлі почуття, він вдається до порівняння з образом дитини. Таке порівняння, звісно, пробуджує радісні спогади, почуття любові до дорогих серцю людей, а отже й до інших, яким ці риси характерні: *Отаман уже й сам, як дитина, сміявся з тих їхніх відгадок, аж тут Вовкулака раптом ударив себе по лобі й сказав, щоб усі замовкли, ану цитьте мені, сказав Вовкулака, бо я здогадався, що*

найдорожче у тому скарбі (1, с. 355); *Гриць знову розплакався, як дитина*, – це означало, що отаман бере його до загону (1, с. 365); *Спала вона сторожко, час від часу здригаючись на луск галузки чи далекий окрик нічної пташки, і тоді, як дитина, щільніше горнулася до його грудей* (2, с. 211). Наприклад, у реченні *Плиска, вона ж як дитина. Коли заплющує очі, думає, що її ніхто не бачить* (2, с. 94) сенс такого порівняння стає зрозумілим лише завдяки подальшому реченню.

Порівняння, відомо, звільняють автора від зайвих громіздких описів, зайвої деталізації через перелік великої кількості ознак описуваного і їхніх відтінків. Ще порівняння в художньому творі використовується і як засіб підсилення емоційності мови. Сила мистецтва, його вплив на широкі маси залежить від того, наскільки глибоко розкривається в ньому сутність явищ і від ступеня емоційного впливу. Художнє узагальнення передбачає не тільки збереження, але й відбір і своєрідну концентрацію тих чуттєвих емоційних елементів конкретного, у яких найбільш яскраво виявляється загальна для цього явища дійсності сутність.

Вибір зіставлюваних предметів залежить від індивідуальних особливостей людини, що порівнює. Якість порівняння (тобто такий ступінь злиття його компонентів за яким настає «природження змісту» одного слова за рахунок іншого) залежить як від світогляду і світосприймання мовця, його уяви, так і від мовних традицій [58, с. 25]. Отже, вибір автора – це і є, власне, його стиль.

Проаналізувавши порівняльні конструкції в історичних романах В. Шкляра, спостерігаємо, що їхні семантичні функції хоч і різноманітні, проте все ж можемо виділити такі типові семантико-стилістичні функції:

- а) зображення людини, її фізичних і психічних проявів;
- б) порівняння явищ матеріального світу (живого і неживого).

Автор, описуючи живу і неживу природу, що оточує людину в її щоденному житті, найчастіше вдається до таких порівнянь, які відбивають в його уяві найхарактерніші риси. Хоча такі порівняльні конструкції в

аналізованих творах трапляються нечасто: *Міцну, як вогонь, горілку вона вилила в рукав на хустину, тому горіла не тканина, а оковита* (2, с. 172); *У просторій кімнаті на двоє вікон було зелено, як у гаю, – на підвіконнях, на лаві, по кутках і навіть на чорній скрині стояли вазони* (2, с. 78); *Йому захотілося крикнути в цю могильну імлу, що кидала йому виклик, наче жива примара, і тоді Ворон зрозумів, що його водить, що він уже панікує* (1, с. 133).

Отже, як ми змогли пересвідчитись, семантико-стилістичні функції порівнянь дуже багатоманітні. Варто зазначити, що це далеко не всі можливі їхні варіанти. Василь Шкляр – творець оригінальних образів, експресивних асоціацій, порівнянь, які вражають своєю влучністю, яскравістю, глибиною. Ці індивідуально-авторські порівняння допомагають читачу глибоко зрозуміти почуття та думки поета, збагнути таємницю поетичного символу, побачити як яскраву, виразну картину те, що здавалось буденним. Насичуючи свою мову порівняннями, письменник вчить нас бути чутливими до слова, виховує почуття прекрасного, почуття мови та естетичний смак, спонукає бути її співавтором.

Висновки до 3 розділу

Дослідження особливостей вживання компаративних структур в історичних романах «Залишенець. Чорний Ворон» і «Маруся» дає підстави стверджувати, що основною стилістичною функцією таких побудов є експлікація авторського людино- й світосприйняття, вираження його ставлення до зображуваних подій, персонажів.

Василь Шкляр досить вдало послуговується компаративними конструкціями для змалювання зовнішнього вигляду персонажів. Вербальну репрезентативність в аналізованих творах виявляють як пейоративні порівняння, так і меліоративні, що, зі свого боку, прогнозовано ставленням автора до зображуваного.

Беручи до уваги джерела виникнення порівнянь, а також особливості їхньої семантичної та формальної структур, в історичних романах В. Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон» і «Маруся» виокремлюємо узуальні й оказіональні порівняння. Органічно вплетені в мовну тканину художніх текстів, вони допомагають авторові схарактеризувати той чи той персонаж, передати його настрій або ж своє ставлення до зображуваного 3-поміж образів, узятих зі скарбниці народної творчості, виокремлюємо такі тематичні групи: назви явищ природи; назви рослин; назви предметів; назви тварин і птахів.

Як свідчить досліджуваний матеріал, письменник по-своєму трансформує народнорозмовні образи. Одним із способів такої трансформації є додавання компонентів задля увиразнення зображуваного, а також структурно-семантична зміна основи при збереженні компаративної частини.

Індивідуально-авторські порівняння засвідчують мовну картину світу письменника, оригінальність таких структур забезпечується щонайперше лексико-семантичним наповненням компонентів порівняльних конструкцій, їхньою незвичайною сполучуваністю.

Порівняння як важливий складник аналізованих текстів допомагають читачеві краще зрозуміти почуття та думки Василя Шкляра, збагнути таємницю образотворення, побачити як яскраву, виразну картину те, що здавалось буденним. Насичуючи свою мову порівняннями, письменник навчає нас бути чутливими до слова, виховує почуття прекрасного.

ВИСНОВКИ

Порівняння – це одне із фундаментальних лінгвістичних понять, у якому тісно переплітаються логічні, семантичні та граматичні складники. В реалізації компаративної семантики беруть участь одиниці різних рівнів мовної системи.

Мовне порівняння становить чотирикомпонентне утворення, що містить: предмет порівняння (те, що підлягає порівнянню), образ порівняння (те, з чим порівнюємо), основа порівняння (ознака, на підставі якої відбувається порівняння), показник (маркер) порівняння, що слугує засобом оформлення компаративних відношень.

Порівняння, як і метафора, дає змогу увиразнити ту чи ту рису предмета або явища, нерідко зіставити віддалені одне від одного явища дійсності, відобразити авторське бачення навколишнього світу. На відміну від метафори, порівняння у своєму складі має лексему, так званий показник порівняння, що виражає схожість, яка може бути не лише постійною, а й епізодичною.

Компаративні конструкції, уживані в історичних романах Василя Шкляра «Залишенець. Чорний ворон» і «Маруся» досить різноманітні. Письменник уміло послуговується різними засобами вираження порівняльних відношень у своєму художньому мовленні.

У аналізованих романах митець часто використовує порівняльні конструкції, утворювані за допомогою лексико-граматичних засобів, серед яких чільне місце посідають дієслів (*нагадувати, скидатися*) та прикметника *схожий*. Спорадичними виявилися порівняльні конструкції, утворювані за допомогою дієслова *видаватися*. Проте жодного разу не використано лексеми *подібний*.

Порівняльне значення в історичних романах В. Шкляра досить часто передається за допомогою прислівників, утворюваних за моделлю «*по + основа прикметника + ому або и*». Ураховуючи лексико-семантичне

наповнення компонентів таких компаративних структур, виокремлюємо конструкції, у яких образом порівняння виступають іменники – назви осіб, тварин, назви неістот. Найбільшу регулярність уживання виявили антропонімічні порівняння. В основі порівняння таких компаративних конструкцій лежать відмінності за статтю, віком, професією, національністю, соціальним статусом, родинними зв'язками, стосунками, взаєминами.

Найчисленнішими в авторському мовленні виявилися порівняльні конструкції, утворені за допомогою порівняльних сполучників. Різноманітні за структурою та лексико-семантичним наповненням компонентів такі порівняльні конструкції увиразнюють авторську оповідь, слугують засобом зображення зовнішнього та внутрішнього світу персонажів; вони увиразнюють опис, уведення несподіваних асоціацій засвідчує специфіку авторського мовомислення. Серед складнопідрядних порівняльних речень, виявлених в історичних романах В. Шкляра, переважають побудови зі значенням невірогідного порівняння. У таких реченнях досить часто присудок в підрядному компоненті лексично не виражений, що, зі свого боку, зумовлено подібністю лексико-семантичного оформлення присудків головної й підрядної частин.

Аналіз семантики компонентів порівняльної конструкції уможливив виявлення узагальнених семантичних типів цих компонентів. Предметом порівняння здебільшого виступають іменники – назви осіб та частин їхнього тіла, назви зброї та тварин, що, на наше переконання, є виправданим, адже саме в історичних романах значна увага приділяється описові зовнішності персонажа, змалюванню рис його характеру, дій, учинків, психічного стану.

Аналіз семантики ядра компаративної частини засвідчив, що найбільш уживаними в аналізованих текстах постають структури, у яких позицію образу порівняння посідають іменники – назви осіб, тварин, рослин та явищ природи.

Основу порівняння в досліджуваних конструкціях заміщують слова двох частин мови – дієслова та прикметника. Компаративні конструкції з

дієслівною основою реалізують порівняння двох предметів чи явищ навколишнього світу за подібністю виконання дій. Уточнення дієслівної основи порівняльних конструкцій відбувається завдяки прислівникам, що виконують функцію семантичного конкретизатора і в поєднанні з дієсловом формують основу порівняльної конструкції. З огляду на те, що В. Шкляр досить часто використовує порівняння для змалювання зовнішнього чи внутрішнього світу своїх персонажів, то з-поміж основ-ад'єктивів регулярно вживаними є прикметники-антропоніми, прикметники на позначення кольору.

Компаративні структури в історичних романах «Залишенець. Чорний Ворон» і «Маруся» слугують засобом експлікації авторського людино- й світосприйняття, вираження ставлення письменника до зображуваних подій, персонажів.

Василь Шкляр досить вдало послуговується компаративними конструкціями для змалювання зовнішнього вигляду персонажів. Вербальну репрезентативність в аналізованих творах виявляють як пейоративні порівняння, так і меліоративні, що, зі свого боку, прогнозовано ставленням автора до зображуваного.

З огляду на джерела виникнення порівнянь, а також особливості їхньої семантичної та формальної структур, виокремлюємо узуальні й оказіональні порівняння. З-поміж образів, узятих зі скарбниці народної творчості, в аналізованих романах виділяємо такі тематичні групи: назви явищ природи; назви рослин; назви предметів; назви тварин і птахів.

Загальнонародні (узуальні) порівняння в художніх текстах зазнають певних перетворень. Одним із способів такої трансформації є додавання компонентів задля увиразнення зображуваного, а також структурно-семантична зміна основи при збереженні компаративної частини.

Індивідуально-авторські порівняння засвідчують мовну картину світу письменника, оригінальність таких структур забезпечується щонайперше лексико-семантичним наповненням компонентів порівняльних конструкцій,

їхньою незвичайною сполучуваністю.

Порівняння слугують виразним засобом моделювання індивідуального мовомислення митця, допомагають читачеві краще зрозуміти почуття та думки Василя Шкляра, збагнути таємницю образотворення, побачити як яскраву, виразну картину те, що здавалось буденним. Насичуючи свою мову порівняннями, письменник навчає нас бути чутливими до слова, виховує почуття прекрасного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефіренко М. Ф. Від порівняння до нового значення слова // *Культура слова*. 1977. № 13. С. 87–93.
2. Антонюк О. В., Плахотна М. В. Лексичні засоби створення чоловічих та жіночих образів в історичному романі В. Шкляра «Маруся». – Режим доступу: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/8761/9.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
3. Арполенко Г. П., Забеліна В. П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. Київ, 1982. 130с.
4. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс // *Теория метафоры*. Москва, 1990. С. 5–32.
5. Архіпова О. В. Засоби мовного вираження концепту «чоловік» (за романом В. Шкляра «Залишенець»). – Режим доступу: [file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/PhSt_2012_7\(2\)__14.pdf](file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/PhSt_2012_7(2)__14.pdf).
6. Бандура О. Мова художнього твору. Київ, 1969. 225 с.
7. Бартон В. И. Сравнение как средство познания. Минск, 1978. 126 с.
8. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ, 2004. 344 с.
9. Безпояско О.К., Городенська К.С., Русанівський В.М. Граматика української мови. Київ, 1992. 334с.
10. Будагов Р. А. Метафора и сравнение в контексте художественного цілого // *Человек и его язык*. Москва, 1979. С. 95–170.
11. Будько М. В. Проблема простого ускладненого речення у вітчизняному мовознавстві // *Мовознавство*. 1991. № 3. С. 63–68.
12. Ващенко В. С. Слово та його значення. Дніпропетровськ, 1976. 38с.
13. Ващенко В. С. Фразеологізація компаративних зворотів // *Мовознавство*. 1975. № 4. С. 34–40.

14. Вашук Ф. Ідейно-естетична роль порівнянь в поезії Шевченка // *Збірник праць 24-ї наукової Шевченківської конференції*. Київ, 1982. С. 111–129.

15. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Бусел. Київ, 2005. 1728 с.

16. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. Москва, 1963. 368с.

17. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис. Київ, 1993. 368 с.

18. Вихованець І. Р., Городенська Г. К., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ, 1983. 219с.

19. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ, 1985. 360 с.

20. Голоюх Л.В. Порівняння в романах Павла Загребельного «Диво» і «Роксолана» // *Культура слова*. 1992. № 42. С. 39–44.

21. Голоюх Л. В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі сучасної української історичної прози): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Інст. укр. мови АН України. Київ, 1996. 20 с.

22. Горяний В. Д. Вивчення порівняльного звороту в VII класі // *Українська мова і література в школі*. 1979. № 11. С. 42–44.

23. Грипас О. До питання про термінологічний апарат для позначення компонентів структури компаративем. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Nchnpu_10_2011_8_64%20\(2\).pdf](file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Nchnpu_10_2011_8_64%20(2).pdf)..

24. Грипас О. Засоби маркування компаративних відношень у формально-синтаксичній структурі речення. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/78040894.pdf>

25. Гриценко Я. Порівняння (tašbīh) як засіб творення арабських паремій / Я. Гриценко // *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. 2014. Вип. 61. С. 20–27.

26. Довженко Г.Я. Неповні підрядні речення і другорядні члени речення, виражені порівняльною конструкцією // *Українська мова і література в школі*. 1973. № 6. С. 31–35.

27. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. Київ, 2010. 384 с.

28. Дроздовський В. П. Принципи і передумови стилістичного аналізу прозового твору. Одеса, 1972. 95 с.

29. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). Київ, 1999. 431 с.

30. Єрмоленко В. С. Синтаксис і стилістична семантика. Київ, 1982. 210 с.

31. Єрмоленко С. Я., Бибики С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ, 2001. 224 с.

32. Заворотна Т. П. Компаративні тропи // *Українське мовознавство*. 1987. Вип. 14. С. 120–126.

33. Загнітко А. П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс), Ч.2. Київ, 1996. 240 с.

34. Заборна М. С. Складнопідрядні порівняльні речення в сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харк. держ. пед. ун-т. Харків, 1997. 17 с.

35. Застровська С. Лексико-семантичне мікрополе операціонального порівняння (у парадигматиці й синтагматиці) // *Наук. вісн. ВДУ*. Сер. Філол. науки. 2000. № 2. С. 66–70.

36. Іваницька Н. Л. Теоретичний синтаксис української мови. Частина перша. Вінниця, 2002. 169 с.

37. Іванюк Н. М. Комунікативно-функціональні характеристики дієслів порівняння сучасної німецької мови: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 – германські мови. Луцьк, 2006. 225 с.
38. Кадомцева Л.О. Українська мова: синтаксис простого речення. Київ, 1985. 127 с.
39. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ, Либідь, 1995. 312 с.
40. Карцевский С. О. Сравнение // *Вопросы языкознания*. 1976. № 1. С. 107–112.
41. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. Київ, 1987. 352 с.
42. Ковальов В. П. Виразальні засоби українського художнього мовлення. Дніпропетровськ, 1991. 125 с.
43. Козачук Г. О. Пунктуація у реченнях з як // *Мовознавство*. 1986. № 3. С. 42–47.
44. Козловська Л. С. «Як тінь» (про одне порівняння у М.Стельмаха // *Культура слова*. 1992. № 42. С. 44–48.
45. Колоїз Ж. В. Кольоратив *чорний* у романі Василя Шкляра «Залишенець. Чорний ворон» // *Літератури світу: поетика ментальності і духовності*. Кривий Ріг, 2013. Вип. 2. С. 31–40.
46. Колоїз Ж. В. Слова минулої епохи в сучасному історичному романі Василя Шкляра «Залишенець. Чорний ворон». Режим доступу: [file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/PhSt_2012_7\(2\)__20.pdf](file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/PhSt_2012_7(2)__20.pdf).
47. Коцюбинська М. Ф. Образне слово в літературному творі. Київ, 1960. 188 с.
48. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. Київ, 2003. – 465 с.
49. Кочерган М. К. Слово і контекст: Лексична сполучуваність і значення слова. Львів, 1980. 183 с.

50. Коцюбинська М. Література як мистецтво слова. Деякі принципи літературного аналізу художньої мови. Київ, 1965. 324 с.

51. Крячко О. С. Семантико-стилістичні особливості організації порівнянь з орудним відмінком у творах В. Стуса // *Лінгвістичні дослідження*: Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2018. Вип. 48. С. 108–113.

52. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики. Київ, 1959. 106 с.

53. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови: Семантична структура слова. Харків, 1977. 120 с.

54. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу // *Мовознавство*. 2004. № 5–6. С. 36–41.

55. Малимонова Н.В. Сравнение как когнитивная универсалия // *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна*. № 649. 2005. С. 22–27.

56. Марчук О. І. Структурно-типологічні параметри порівняльних конструкцій в ідіостилі М. М. Коцюбинського: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». Одеса, 2002. 229 с.

57. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови. Київ, 2003. 462 с.

58. Мойсієнко А. Порівняння в системі Шевченкового вірша // *Дивослово*. 1996. № 3. С. 25–30.

59. Морозов П. А. Структура, семантика та функції порівнянь в художньому тексті (на матеріалі літ. тв. В. Шукшина): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. / Одеський ун-т. Одеса, 1993. 16 с.

60. М'яснянкiна В. Порiвняння в системi образних засобiв мови. Режим доступу: FILE:///C:/DOCUMENTS%20AND%20SETTINGS/ADMIN/%D0%A0%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%B9%20%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BB/%D0%A0%D0%B0%D0%B1%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%B9%20%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BB/PORIVNANNIA/%D0%9B%D1%8E%D0%B1%D0%BE%D0%B2%20%D0%9C%E2%80%99%D1%8F

%D1%81%D0%BD%D1%8F%D0%BD%D0%BA%D1%96%D0%BD%D0%B0.
%20%D0%9F%D0%9E%D0%A0%D0%86%D0%92%D0%9D%D0%AF%D0%9
D%D0%9D%D0%AF%20%D0%92%20%D0%A1%D0%98%D0%A1%D0%A2
%D0%95%D0%9C%D0%86%20%D0%9E%D0%91%D0%A0%D0%90%D0%9
7%D0%9D%D0%98%D0%A5%20%D0%97%D0%90%D0%A1%D0%9E%D0%
91%D0%86%D0%92%20%D0%9C%D0%9E%D0%92%D0%98.HTML.

61. Плющ М.Я. Орудний порівняння // Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення. Київ, 1978. 99 с.

62. Поворознюк С. І. Семантико-стилістичні особливості порівнянь з у поезії Івана Малковича // *Лінгвістичні дослідження*: Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2012. Вип. 33. С. 94–113.

63. Пономаренко В. В. Поетика та проблематика романів «Чорний ворон» («Залишенець») та «Маруся» Василя Шкляра [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2019. 20 с.

64. Потебня А. А. Эстетика и поэтика. Москва, 1976. 614 с.

65. Прокопчук Л. В. Асоціативні порівняння у творах Івана Багряного / Л. В. Прокопчук // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Філологія. Вінниця, 2012. Вип. 15. С. 150–153.

66. Прокопчук Л. В. Засоби вираження порівняльної семантики (на матеріалі прози Михайла Стельмаха) // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Філологія (мовознавство). Вінниця, 2017. Вип. 24. С. 187–195.

67. Прокопчук Л. В. Лексико-граматичні засоби вираження порівняльних відношень // *Система і структура східнослов'янських мов*: Міжкафедральний збірник наукових праць. Київ, 1999. С. 62–68.

68. Прокопчук Л.В. Лінгвістична сутність категорії порівняння // *Наукові записки ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського*. Серія: Філологія. Випуск 2. Вінниця, 2000. С. 106–110.

69. Прокопчук Л. В. Метамова інтерпретація категорії порівняння // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Філологія. Вип. 9. Вінниця, 2007. С. 26–29.

70. Прокопчук Л. В. Одночленні компоненти порівняльної конструкції // *Філологічні студії*. Вінниця, 2004. Вип. 2. С. 81–84.

71. Прокопчук Л. В. Порівняння в структурі простого речення. Вінниця, 2005. 131 с.

72. Прокопчук Л. В. Порівняння, його категоріальний статус / *V Міжнародна конференція «Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур»*: збірник наукових праць. Дніпропетровськ, 1998. Т. 1. С. 157–160.

73. Прокопчук Л. В. Синтаксичні особливості порівняльних конструкцій // *Наукові записки ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського*. Збірник наукових праць. Серія: Філологія. Випуск 4. Вінниця, 2002. С. 41–44.

74. Прокопчук Л. В. Система визначальних ознак категорії порівняння // *Актуальные научные исследования в современном мире: сб. научных трудов*. Переяслав-Хмельницький, 2017. – Вип. 1(21), ч. 5. – С. 103–109.

75. Прокопчук Л. В. Структурно-функціональні особливості порівняльних конструкцій із сполучником «як» // *Наукові записки ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського*. Збірник наукових праць. Серія: Філологія. Випуск 6. Вінниця, 2003. С. 307–312.

76. Прокопчук Л. В. Трикомпонентна структура порівняльних конструкцій у простому реченні // *Наукові записки КДПУ імені В. Винниченка*. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Випуск 31. 2001. С. 196–200.

77. Прокопчук Л. В. Узуальні й okazіональні порівняння в романі Івана Багряного «Людина біжить над прірвою» // *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Філологічні науки. Вип. 34. Кам'янець-Подільський, 2013. С. 260–263.

78. Прокопчук Л. В. Функційні вияви складнопідрядних порівняльних речень у художній прозі Михайла Стельмаха // *Стельмах Михайло у*

новітніх парадигмах наукового знання: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 105-річчю від дня народж. письменника / гол. ред. О. М. Куцевол [та ін.]. Вінниця, 2017. С. 152–156.

79. Пустова Ф. Д. Тропіка в художньому творі. Донецьк, 1972. 54 с.

80. Рошко С. М. Формально-граматична та функціонально-семантична структура порівняльних синтаксем і підрядних речень у сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». Ужгород, 2001. 21 с.

81. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. Київ, 1988. 240 с.

82. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями, проблеми. Полтава, 2008. 712 с.

83. Симонова К. С. Порівняльно-гіпотетичні частки в історії української мови // *Мовознавство*. 1984. № 3. С. 52–57.

84. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. Київ, 1994. 670 с.

85. Ставицька Л. О. В незнане взвгвинчуй мисль, як вихори спіральні... (Порівняння в поезії М. Бажана) // *Культура слова*. 1985. № 29. С. 31–35.

86. Ставицька Л. О. Про характер взаємодії категорії індивідуально-поетичного стилю і літературної мови // *Мовознавство*. 1986. № 4. С. 61–65.

87. Судук І. І. Порівняння в текстах українських перекладів Святого Письма: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2009. 18 с.

88. Сучасна українська літературна мова. / За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид. перероб. і доп. Київ, 1997. 492 с.

89. Сучасна українська мова: Підручник / За ред. О. Д. Пономаріва. 3-тє вид., перероб. Київ, 2005. 487 с.

90. Сучасна українська літературна мова: Стилїстика/ За ред. акад. І. К. Білодіда. Київ, 1973. 588 с.

91. Сюта Г. М. Мовні інновації в українській поезії шістдесятників та членів Нью-Йоркської групи: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.02 / НАН України, Ін-т української мови. Київ, 1995. 18 с.

92. Терлак З. М. Варіантні порівняльні словосполучення // Українська мова та література в школі. 1987. № 2. С. 57–58.

93. Українська мова. Енциклопедія. Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ, 2000. 752 с.

94. Фразеологічний словник української мови: У 2 т. / Уклад. В. Білоноженко та ін. Київ, 1993. Т. 2. 984 с.

95. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові. Київ, 2012. 368 с.

96. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії. Київ, 1984. 166 с.

97. Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови. Київ, 1962. 496 с.

98. Черемисина М. И. Сравнительные конструкции русского языка. Новосибирск, 1976. 272 с.

99. Шаповалова Н. П. Статус і структура категорії порівняння// Функціонально-комунікативні вияви граматичних одиниць. Київ, 1997. С. 38–48.

100. Шаповалова Н. П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій сучасної української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. / Донецький державний університет. Донецьк, 1998. 16 с.

101. Шевченко Т. В. Детермінантні члени речення в романі В. Шкляра «Залишенець. Чорний ворон». – Режим доступу: <file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/170-294-1-SM.pdf>.

102. Шевченко І. С. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. Харків, 2005. 356 с.

103. Шенько И. В. К вопросу о соотношении между компаративными тропами (сравнением и метафорой) // *Уч. зап. Ленингр. пед. ин-та. Стилистика романо-германских языков*. Ленинград, 1972. С. 151–168.

104. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ, 2004. 356 с.

105. Шульжук К. Ф. Формування ускладненого речення в новій українській літературній мові// *Мовознавство*. 1977. № 4. С. 30–38.

106. Щепка О. А. Функціонально-семантичне поле компаративності : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол наук: 10.02.01 «Українська мова». Сімферополь, 2008. 17 с.

107. Юрченко О. С., Іваненко А. О. Словник стійких народних порівнянь. Харків, 1993. 174 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шкляр В. М. Залишенець. Чорний Ворон. Харків, 2011. 384 с.
2. Шкляр В. М. Маруся. Харків, 2014. 320 с.